**Praksis 57** | Sayfa: *91-115*

# Toplumsal(ın) Yeniden Üretim Krizinde Mekan-Zamansal Sınırlar, Geçişler ve Yanıtlar: Güvencesizleşme, Bekleme ve Genç Emeği

**Hilal Kara***

## Öz

Bu çalışma, bir geçiş kategorisi olarak tanımlanan genç nüfusun emek deneyimlerinden yola çıkarak, Türkiye'nin son on yıl içinde geçirmekte olduğu otoriterleşen-muhafazakarlaşan neoliberal yapı içindeki toplumsal(ın) yeniden üretim krizinin mekan-zamansal bir analizini feminist literatüre dayanarak yapmıştır. İstanbul, İzmir ve Ankara'da ikamet etmekte olan üniversite mezunu genç[1] ile gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlara[2] dayanan bu makalede temel olarak şu savunulmaktadır: Türkiye'nin son yıllarda dönüşmekte olduğu politik-ekonomik neoliberal otoriterleşme süreci ve muhafazakarlaşmış toplumsal cinsiyet rejimi, özellikle genç nüfus için borçluluk-işsizlik-güvencesiz istihdam koşulları ve devlet güdümlü ailecilik ideolojisiyle şekillenen kalıcı hale gelen bir bekleme hali yaratmaktadır. Bu mekansallık toplumsal yeniden üretim ve üretim alanlarındaki karşılıklı sonsuz bir kriz döngüsüyle şekillenmektedir. Çalışan sınıfların kendilerini üretme kapasitelerinin sınırlandığı borçluluk-işsizlik-güvencesiz iş döngüsünün kalıcılaşma hali olarak ortaya çıkan bekleme hali gündelik hayatın bir karakteristiği haline gelmiştir. Bu mekansallıkta devlet güdümlü toplumsal cinsiyet rolleri yeniden üretilirken genç nüfus güvencesiz istihdam koşulları ve işsizlik arasında bir yerde kalmaktadır. Bekleme hali, diyalektik bir biçimde baskılanma ve gözetim mekânları olarak ortaya çıkarken, bu mekanlar salt baskı alanları olarak görülmeyip alternatif çalışma stratejileriyle görünmez, gündelikten, sessiz direnme alanlarına olanak yaratır. Bekleme hali, sosyal ve ekonomik ilişkilerin kurulduğu üretim ve toplumsal yeniden üretim alanlarının prekaryalaşma sürecine aktif yanıtların üretilme potansiyeli de içinde barındırmaktadır. Beklemek, pasifize edilmiş öznellikler değil, tam tersine üretken olarak dönüştürmeye

* Queen's Üniversitesi Coğrafya ve Planlama Bölümü, Doktora Öğrencisi, E-posta: hilal.kara@queensu.ca
ORCID: 0000-0003-1043-469X
Makale Gönderim ve Kabul Tarihi: 08.08.2021-28.09.2021.

[1] Genç ve gençlik, çocukluk ve yetişkinlik arasındaki zamansal ya da görece bir otonominin deneyimlendiği ayrı bir davranışsal ve bilişsel özellikleri işaret eden sosyal bir kategori olarak bilinmektedir. Çocukluk (bağımlılık dönemi) ile yetişkinlik (sorumluluk, ebevenlik, çalışma hayatı, bağımsızlık) gibi yine iki ayrı zamansal kategori arasındaki geçiş dönemi olarak tartışılmaktadır (Bayat ve Herrera, 2011). Genç ve gençlik kategorisinin evrensel bir kategori olmadığı coğrafi ve kültürel farklılıklara göre değişiklik gösterdiği, özellikle küresel güney ve küresel kuzeyin işçi sınfı ve azınlık gruplarına mensup genç nüfusu için çocukluk ve yetişkinlik kategorileri keskin olmamaktadır, tam tersine geçişken ve muğlaktır (Honwana, 2012). Birleşmiş Milletler'e göre genç kategorisi istatistiki araştırmalar için 15-24 yaş arası kişileri kapsayan bir yaş kategorisi olarak ifade edilse de bu yaş kategorisinin son derece geçişken olduğu pek çok raporda ifade edilmektedir (Birleşmiş Milletler, 2013). İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), genç kategorisinde sayılan yaş aralığını genişletip olarak 15-29 yaş arası kişileri tanımladığını ifade etmektedir (OECD, 2021). Bu çalışma, genç, gençlik, yetişkinlik ve çocukluk gibi kategorilerin geçişken ve dinamik kategoriler olarak sayarak daha geniş bir tanımlama olan OECD'nin belirlediği yaş aralığını temel almıştır.

[2] Çalışmanın kullanmış olduğu veri, Queen's Üniversitesi Coğrafya ve Planlama Bölümü'nde yazar tarafından yürütülen "Navigating Precarious Environments: Young People in the time of 'Chronic' Crisis" isimli doktora tezi kapsamında gerçekleştirilmiş saha çalışmasına dayanmaktadır.

çabalanan bir eylemlilik halidir. Güvencesiz genç nüfusun ürettiği çalışma stratejilerinde, çalışmaya iliştirilen anlamlar karmaşıklaşır ve çeşitlenir; yanıtlar, üretim ve toplumsal üretim alanları, üretken emek ve üretken olmayan emek, hane içi ve hane dışı emek gibi verili ikilikleri muğlaklaştırır, bu kavram setlerini yeniden düşünmeye çağırır.

**Anahtar Kelimeler:** *Toplumsal yeniden üretim, kriz, toplumsal cinsiyet, enformelleşme, güvencesiz genç nüfus*

## Spatio-Temporal Boundaries, Fluidities and Responses within a Crisis of Social Reproduction: Precarization, Waiting and Youth Labour

### *Abstract*

Drawing on work experiences of young people described as a transition category, this study examines a spatio-temporal analysis of the everlasting crisis in social reproduction in Turkey's transformation into neoliberal authoritarianism adopting a conservative politics. Examining the questions raised by feminist analyses of work and labour and extensive fieldwork based on in-depth interviews with young graduates, this study finds out that the combination of Turkey's ongoing transformation into neoliberal authoritarianism and conservative gender regime produces a particular spatio-temporality characterized by an everlasting waiting experience for young people, where they are stuck in a vicious cycle of indebtedness, unemployment and precarious employment and exposed to state-induced familist and conservative gender regime. Even though this spatio-temporality is seen as the site of suppression and surveillance by the patriarchal-neoliberal state, it also has the potential for producing invisible, mundane, and silent resistance mechanisms as young people navigate precarious life and work conditions.

**Keywords:** *Social reproduction, crisis, gender, informalization, precarious youth*

## Giriş

"Biz kısırdöngüye saplanıp kalmış bir kuşağız. Karadelikteyiz yuvarlanıp gidiyoruz sanki; gerçekten yaşıyor muyum bilmiyorum açıkçası. Herkes arafta bir yerlerde bekliyor sanki, bir yerlere sürüklenip gidiyor bu ülkede" demişti Ayşe[3]. Ayşe (25 yaşında kadın), 2018 yılında üniversiteden mezun olmuş; uzun bir işsizlik süreci ve enformel sektörde çeşitli işlerde çalıştıktan sonra kendini Türkiye'nin son yıllarda genç işsizliğine 'çözüm' olarak sunulan özel güvenlik sektöründe bulmuş. Ayşe, özel güvenlikli lüks bir sitenin resepsiyonunda günde ortalama 12-13 saat çalışıyor ve asgari ücret kazanıyor. Ben ona mülakat sorularımı yöneltmeden önce bana şöyle demişti: "Sence neden bu insanlar arkamdaki sitede lüks içinde yaşarken ben kapılarında asgari ücrete sadece bekliyorum bana bunu açıklar mısın? Bir insan emeğini satarak nasıl bu milyonlarca liralik evleri satın alabilir ki? Birinin işçisiysen onun kölesisin sonuçta!" Ayşe'nin yorulmuş ve öfkeli bir ruh haliyle sorduğu meşru sorusuna yanıt verememiş, sadece öfkesini anladığımı hissetirmeye çalışmıştım. Ayşe'nin meşru sorusunun bir başka biçimini, inşaat mühendisliği mezunu ve bir buçuk senedir işsiz olan Mehmet

[3] Görüşmecilerin isimleri kişilerin özel bilgilerini saklamak adına takma isimlerle ifade edilmiştir.

(24 yaşında erkek) şöyle ifade ediyor: "İşsizlik acıtan bir şeymiş, öylece beklemek. Şu an elim kolum bağlı, sadece bekliyorum, duruyorum; beklerken hareket edemezsin ki! Kendime, çevreme her şeye yabancılaştım ülke gibi, ülkedeki her şey gibi!"

Ayşe ve Mehmet'in öyküleri gitgide krizle şekillenen gündelik hayatların sıkışmışlık hissiyatını, toplumsalın yeniden üretim krizini ve bu kriz koşullarında toplumsal zaman-mekansalın normu haline gelen 'beklemenin' panoramasını sunuyor. Bu çalışma, Türkiye'nin son yıllarda belirsizlik ve güvencesizlikle şekillenen emek coğrafyalarındaki en kırılgan gruplardan olan genç[4] nüfusun emek deneyimlerinden yola çıkarak gitgide politik ve sosyal belirsizlikle keskinleşen üretim ve toplumsal yeniden üretim alanlarındaki kriz hallerini anlamayı amaçlıyor. Türkiye'nin son on beş yılda dönüştüğü politik ve ekonomik yapıya dair geniş yazın, ekonomik yapıda neoliberal politikalarla yoksullaşan çalışan sınıfların gitgide otoriterleşen ve din ve milliyetçi söylemlere ('yerli-milli') dayanan yönetme stratejilerinin Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarı tarafından etkin kullanımının ev içi-ev dışı emek süreçlerinin yönetiminden, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin düzenlenmesine, eğitim coğrafyalarının yeniden yapılanmasına ve kentsel rantın yeniden dağıtımındaki yansımalarına değin geniş bir şekilde ortaya koymuştur (Arat-Koç, 2018; Kaya, 2015; Tansel, 2018; Bozkurt-Gürgen, 2018, Cindoğlu ve Ünal, 2017, Acar ve Atunok, 2013, Kandiyoti, 2016, Kandiyoti ve Emanet, 2017). Bu çalışma, bu yazına dayanarak gitgide prekaryalaşan ve proleterleşen Türkiye'nin emekçi sınıflarının gündelik pratiğinden yola çıkarak bu süreçlere mekan-zamansal bir mercekle ve toplumsal cinsiyet perspektifiyle bakmayı amaçlamaktadır.

Çalışma, teorik çerçevesini üretim ve toplumsal yeniden üretim alanlarındaki krizler, geçişler ve keskinleşen sınırlar ya da muğlaklaşan sınırlar, neyi "iş" ve "üretken emek" olarak saydığımız ve kimin tarafından "iş"in gerçekleştirilmesine dair ikili varsayımların (ev içi emek: kadın; ev dışı erkek gibi) arkasında çalışan asimetrik güç ilişkilerini inceleyen feminist ekonomi literatürüne dayandırmaktadır (Mezzandri, 2020a, Strauss ve Meehan, 2015). Özellikle, son yıllarda feminist literatür, toplumsal yeniden üretim kavramının sadece hane içi görünmez emek ilişkileri üzerinden tartışılmasının ötesine geçilip, emekçi sınıfların kendini yeniden üretmesini sağlayan her türlü hane içi ve hane dışı, enformel, görünen-görünmeyen altyapı ve sağlık ve eğitim coğrafyalarındaki birbirinin içine geçmiş politik ve karmaşık ilişkiler ağına

[4] Genç ve gençlik, çocukluk ve yetişkinlik arasındaki zamansal ya da görece bir otonominin deneyimlendiği ayrı bir davranışsal ve bilişsel özellikleri işaret eden sosyal bir kategori olarak bilinmektedir. Çocukluk (bağımlılık dönemi) ile yetişkinlik (sorumluluk, ebevenlik, çalışma hayatı, bağımsızlık) gibi yine iki ayrı zamansal kategori arasındaki geçiş dönemi olarak tartışılmaktadır (Bayat ve Herrera, 2011). Genç ve gençlik kategorisinin evrensel bir kategori olmadığı coğrafi ve kültürel farklılıklara göre değişiklik gösterdiği, özellikle küresel güney ve küresel kuzeyin işçi sınfı ve azınlık gruplarına mensup genç nüfusu için çocukluk ve yetişkinlik kategorileri keskin olmamaktadır, tam tersine geçişken ve muğlaktır (Honwana, 2012). Birleşmiş Milletler'e göre genç kategorisi istatistiki araştırmalar için 15-24 yaş arası kişileri kapsayan bir yaş kategorisi olarak ifade edilse de bu yaş kategorisinin son derece geçişken olduğu pek çok raporda ifade edilmektedir (Birleşmiş Milletler, 2013). İktisadi İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD), genç kategorisinde sayılan yaş aralığını genişletip 15-29 yaş arası kişileri tanımladığını ifade etmektedir (OECD, 2021). Bu çalışma, genç, gençlik, yetişkinlik ve çocukluk gibi kategorileri geçişken ve dinamik kategoriler olarak sayarak daha geniş bir tanımlama olan OECD'nin belirlediği yaş aralığını temel almıştır.

bakılarak daha geniş bir tanımlamaya ihtiyaç duyulduğunun altını çizmektedir (Bhattacharya, 2017). Benzer bir bağlamda, güncel tartışmalar, klasik iktisadın görünür ve üretken olarak sayılan emeğin yeniden üretilmesini sağlayan hane içine atfedilen görünmez emek ilişkilerinin kapitalist sistemin devamlılığındaki öneminin altını çizerken bu ikili ayrımın gitgide muğlaklaştığı ve bu kuramsal ayrımın tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmektedir (Katz, 2015). Özellikle COVID-19 pandemi krizi ile birlikte evden çalışma pratiklerinin norm haline gelmesi, pek çok meslek grubunun ev'e taşınması, öte yandan pek çok meslek grubunun daha çok hane dışında hareketlilik kazanması, ev-iş ayrımının mekan-zamansallığının tamamen değişmesi, üretim alanı ve toplumsal yeniden üretim alanı olarak düşündüğümüz ikili ayrımın neredeyse tamamen ortadan kalkması literatürdeki güncel tartışmaların bu çağrısını hatırlatmaktadır (Mezzandri, 2020b; Bhattacharya, 2020).

Kavramsal çerçevesini feminist yazının bu güncel sorun alanları ve soruları üzerine kurmakta olan çalışmanın temel verisi ise, Mayıs 2020-Ocak 2021 tarihleri arasında COVID-19 pandemisi koşullarında İstanbul, Ankara ve İzmir'de ikamet eden üniversite mezunu genç kadın ve erkekle gerçekleştirilen 62 derinlemesine mülakata dayanmaktadır. Özellikle son onbeş yılda genç işsizliği ve üniversite mezunu gençler arasında işsiz sayısındaki beş kat artış ve AKP iktidarının otoriter-neoliberalleşen ekonomik politikalarının bir başka yönü olan paternalist ve pronatalist toplumsal cinsiyet rejimiyle şekillenen gündelik hayatın kriz hallerine gençlerin nasıl yanıtlar ve stratejiler ürettikleri sorusu oldukça önemli bir yer taşımaktadır. Türkiye'nin Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ülkeleri arasında en yüksek genç kadın işsizliğinin ve işgücünün dışında kalan genç nüfusu barındıran ülkelerden olması[5] Türkiye'nin içinden geçmekte olduğu kriz olgusunun gençler üzerindeki sonuçlarını ortaya koymaktadır. Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) 2020 yılında yayımlandığı "İşsizlik ve İstihdam Görünümü" raporuna göre, 2019 ve 2020 yılları arasında iş arayışına son veren genç nüfusunda yüzde 134'lük bir artış gerçekleşmiş olup özellikle bu nüfusun çoğunluğunu kentsel mekanda yaşayan ve üniversite mezunu genç kadınların oluşturduğunun altı çizilmektedir (DİSK, 2020). Yine son iki yıl içinde genç nüfus üzerine yapılan niceliksel araştırmalarda, gençlerin iş arayışına son vermesindeki sebepler, emek piyasasında güvenceli iş olanaklarının kısıtlılığı, sosyal adaletsizlik ve işe alım süreçlerindeki adaletsizlik (torpil) olarak ortaya çıkıyor (SODEV, 2020; MAK, 2020).

## Araştırmanın sahası ve argümanı

Gerçekleştirilen oldukça kapsamlı niceliksel çalışmaların toplumsalın derinleşen krizinin resmini çizdiği çok açık olmakla birlikte, gündelikteki pratik ve üretilen direniş mekanizmalarının ve stratejilerinin neler olduğuna dair yanıtlanmamış bir alan

[5] 2020 verilerine göre, Türkiye'de ne eğitimde ne istihdamda (NEET) olan genç nüfusu yüzde 30,9 ve bu yüzdelik dilimin yüzde 44,7'sini genç kadınlar oluşturmaktadır (OECD, 2020).

bırakıyor. Toplumsalın yeniden üretimindeki krizin sonuçlarını derinden yaşayan gruplardan biri olan gençler arasında özellikle yaş aralığı 22-30 arasına düşen, üniversite mezunu olan ve üç büyük kent olan İstanbul, Ankara ve İzmir'de ikamet etme kriterlerini aradım. Pandemi koşulları sebebiyle görüşmeleri dijital kanallar ile gerçekleştirdim. Yarı yapılandırılmış mülakat yönetimiyle görüşmecilere sosyo-ekonomik durumlarına dair genel sorulardan sonra iş deneyimleri, mekansal deneyimleri (işyeri, ev ve ev dışı) ve geleceğe dair planlarına dair açık uçlu sorular yönelttim. Pandeminin sonuçlarının biri olan evden çalışma koşulları özellikle kadın görüşmecilerle görüşme niteliğini farklı kıldı. Özellikle hane içi iş yükünün artışı, kadın görüşmecilerle uygun bir görüşme vaktinin bulunmasında zorluklarla karşılaşılması ya da görüşmenin sıklıkla kesilmesi şeklinde araştırmanın seyrinde etkisini gösterdi, aynı durum erkek görüşmecilerle yaşanmadı. Pandemi koşulları 'saha' dinamiklerini derinden değiştirirken bir yandan beklemediğim bir şekilde daha fazla kadın görüşmeciye ulaşma gibi bir sonuç ortaya çıkardı, çünkü özellikle kadın görüşmeciler için hayatlarına ve sosyal çevrelerine yabancı olan ben ile gerçekleştirilen 1 ile 3 saat arası süren görüşme, "rahatlama" ve "gündelikten kaçma" olarak tanımlanmıştı. Kartopu görüşme yöntemiyle ulaşılan görüşmecilerden sıklıkla görüşme sonrası "inanılmaz rahatladığını", "görüşmenin çok ama çok iyi geldiği" ve "seninle görüşmeyi diğer arkadaşlarıma da tavsiye edeceğim" gibi aldığım geri dönüşler, saha çalışmasının ilginç anlarından biri olarak ortaya çıktı. Saha çalışması öncesi daha az sayıda kadın görüşmeciye ulaşacağımı düşünmüşken pandemi koşullarındaki sıkışmışlık hissiyatı daha fazla kadın görüşmeciye ulaşma sonucunu doğurdu.

Araştırma örneklemi 49 genç kadın ve 13 genç erkekten oluşmaktadır. Kendini "beyaz yakalı" olarak tanımlayan 17 görüşmeci dışında formel emek piyasasında düşük ücretli ve uzun çalışma saatlerine (günlük ortalama 10-13 saat) dayalı hizmet sektöründe yoğunlaşan işlerde (özel güvenlik, servis elemanı, satış elemanı) çalışan 22 görüşmeci arasında ortalama kazanç asgari ücret ya da altı şeklinde ortaya çıkarken, görüşme yapıldığı sırada işsiz olan 23 görüşmeci ekonomik olarak tamamen ailesine bağlı olarak yaşıyor. Görüşmeciler arasında emek piyasasındaki konumları açısından farklılıklar olsa da, 53 görüşmeci aile evinde yaşıyor; borçlanma ve işsizlik dönemlerinde temel güvence kaynağının aile ve akraba temelli enformel ağlar olduğunun altını çiziyorlar. Bu makalede daha çok son iki kategorideki gençlerin (hizmet sektöründe çalışmakta olan ve işsiz olan) deneyimlerine odaklanılmıştır.

Bu makale, görüşmecilerin sıklıkla vurguladıkları ifadeler ve "kavramlar"dan yola çıkarak bir hikâye anlatmaya çalışacak. Görüşmecilerin tamamının ifadelerinde tekrarlarla kullandıkları kelimeler şu şekilde örneklendirilebilir: "beklemek", "sürüklenmek", "boğulmak", "kısır döngü", "sıkışmışlık", "toplum", "kriz", "borç", "güvencesizlik", "belirsizlik", "geleceksizlik", "sömürü", "dışarıda iş yok", "işsizlik", "kölelik", "aile", "ev", "adaletsizlik", "yozlaşma", "özgürlük", "kindarlık-nefret-fanatiklik", "torpil-tanıdık", "her yerde üniversite var", "baskı", "kadın olmak sorun",

"namus", "şiddet", "genç olmak yük", "yaşamıyoruz burada". Bu kelime öbekleri, Türkiye'nin ekonomik alan ve politik alandaki içiçe geçmiş kriz döngüsüne sıkışmış gündelik halini çarpıcı bir şekilde ifade ederken, gençlerin yapısal kriz haline yanıtları ve görünmez direniş mekanizmaları mekan-zamansal olarak iş'e atfedilen ikiliklerin (ev-ev dışı emek, üretken-üretken olmayan emek, enformel-formel) tekrardan düşünmemize yol açıyor. Çalışma, görüşmecilerin deneyimleri ve ifadelerinden yola çıkarak şu argümanı ortaya koymaktadır: Türkiye'nin son on yılda geçirmekte olduğu ekonomik-politik dönüşüm, gençler için toplumsal cinsiyetleştirilmiş ve devletin politik-ekonomik yönetim stratejilerini yeniden ürettiği bir mekan-zamansallık yaratmaktadır. Bekleme mekanları olarak tanımlanabilecek bu mekan-zamansallık, gençlerin sosyal ve mekansal hareketliliğine toplumsal cinsiyetleştirilmiş ve sınıfsal kısıtlar getirip üretken olmayan bir durma hali olarak tanımlanabilecekken, reddetme ve alternatif sosyal, politik ve ekonomik bağların kurulmasını sağlayan direniş stratejilerini üretme potansiyelini de içinde barındırmaktadır. Bahsedilen mekan-zamansallıkta enformel ve formel iş, ev ve ev dışı emek arasındaki geçişken ve muğlaklaşan alanları kullanan güvencesiz genç nüfusun stratejilerinde, ikili kurgusal emek süreçlerine içkin anlamlar (üretken emek ve üretken olmayan emek) değişir, çeşitlenir ve karmaşıklaşır.

Çalışmanın geri kalan kısmında öncelikle feminist literatürdeki tartışmalar detaylandırılacak ve üretim ve toplumsal yeniden üretim alanları arasındaki krizlerle şekillenen gitgide muğlaklaşan diyalektik ilişki tartışılacaktır. Bu teorik tartışmanın ardından makalenin argümanını inşa etmiş olduğu güvencesiz genç nüfusun strateji ve yanıtlarına odaklanılacaktır.

## Sınırlar ve İkilikleri Yeniden Düşünmek: Üretim ve Toplumsal Yeniden Üretim ve Kriz

1970'lerin sonu itibariyle başlayan, 2008 küresel krizi sonucu derinleşen ekonomik, sosyal, politik alanlara nüfuz ederek dönüştüren neoliberalleşme süreçlerinin en belirgin sonuçlarından birinin üretim ve toplumsal yeniden üretim alanlarındaki sonsuz bir kriz hali olduğu söylenebilir. Ücretli emeğin esnekleşmesi ve parçalanması, örgütlü işçi sınıfının işyeri ve iş yapma biçimlerinin parçalanması sonucu tırpanlanması, genişleyen otomasyon biçimlerinin sonucu güvenceli istihdam koşullarına sadece sınırlı sayıda çalışanın erişebilmesi ve çalışan sınıfların büyük bir çoğunluğunu gitgide derinleşen borçluluk, güvencesizlik ve yoksullaşma kısır döngüsünde sonsuz bir bekleme haline sıkışıp kaldığı pek çok tartışmada ifade edilmektedir (Standing, 2011; Brown, 2015). Bu akademik tartışmalar, neoliberalleşen emek süreçlerinin yerel, ulusal ve uluslararası ölçeklerdeki ilişkiselliklerine odaklanırken (Harvey, 2005); yarattığı dönüştürdüğü çalışan kimliğinden, yönetim teknolojilerine, borçlanma ve emeğin prekaryalaşması ve enformelleşmesi arasındaki ilişkilerin mikro ölçekte hane ve birey düzeyindeki toplumsal cinsiyetleşmiş etkilerini ve yanıtlarını da ortaya koymuştur (Mezzandri, 2020; McDowell, 2019; Federici, 2014; Bakker ve Gill, 2019).

Neoliberalizm, en bilinen tanımıyla, piyasa serbestisi ideasına dayanarak ekonomik, politik ve sosyal alanların yeniden düzenlenmesi ve yönetim stratejilerinin bütünü olarak ifade edilebilir (Brown, 2015). Bu bütün, devlet destekli sosyal ve iş temelli hakların tırpanlanması, kamu mal ve hizmetlerinin piyasaya açık hale getirilmesi, vatandaşlık temelli hakların dahi piyasaya yönelik olarak yeniden tasarlanması, girişimcilik nosyonunun vatandaşlık ve temel haklar çerçevesiyle yer değiştimesi ve gitgide finansallaşmanın gündelik hayata nüfuz etmesi; Wendy Brown'un ifadesiyle, "insana dair her ihtiyacın ve arzunun kâr amacı güden bir işletmeye çevrilmesi" sürecidir (Brown, 2015: 28). İşletme ve girişimci üretme mantığıyla yeniden kurgulanan ekonomik, politik ve sosyal alanlarda bireyin kendine sürekli yatırım yapmasını ve kendini piyasada rekabet edebilecek hale getirecek her türlü eğitim, sertifika vb. araçlar içinde sonsuz-hayat boyu bir eğitim döngüsüne sokan girişimci ve bireyselleşmiş çalışan kimliğinin üretilmesini de beraberinde getirmektedir. Nitekim esnekleşen, enformelleşen ve prekaryalaşan istihdam koşulları kendine yatırımı bir şekilde kabullenmiş ve gerçekleştirmiş bireylere kendilerini yeniden üretmelerini sağlayacak alanları dahi verememektedir. Örneğin, Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) verilerine göre, yaklaşık 473 milyon kişinin ücretli istihdam koşullarına erişimi bulunmamaktadır ve bu rakam, işsiz ve güvencesiz istihdam koşullarında çalışanları kapsamamaktadır (ILO, 2020). Güncel tartışmalarda, ücretli ve güvenceli istihdam seçeneklerinin gitgide azalıp adeta bir mit haline gelmesinin altı çizilmekteyken, bir yandan güvencesizleştirmenin ve kimin emeğinin (kadın, çocuk, genç, göçmen, siyahi ve etnik azınlık) daha değersiz ve marjinalleştirilmiş olarak varsayılmasına dair ayrım ve bu ayrımları meşrulaştıran iktidar örüntülerinin kapitalizmin neoliberal veçhesi olsun ya da olmasın kapitalist yapıya içkin olduğu da pek çok tartışmada ifade edilmiştir (Denning, 2010; Munck, 2013). Özellikle bu tartışmalar prekaryalaşan emek süreçlerinin tarihsel olarak kapitalizme içkin olduğu, salt bu süreçlerin 2008 küresel krizi sonrası neoliberalleşme ile okunmaması gerektiğini dile getirmişlerdir (Denning, 2010; Munck, 2013; 2020, Thieme, 2018). Örneğin, Ronald Munck vd. (2020), Guy Standing gibi düşünürlerin başını çektiği küresel kuzey odaklı çalışmalarda, dünyadaki çalışan sınıfların özellikle küresel güney ülkelerinde çalışan sınıfların formel dışı sektörlerde geçimlerini sağladıklarını, "iş"in karmaşıklaşan yapısının tarih ve coğrafya sınırlı bir yaklaşımla anlaşılamayacağının altını çizmektedirler. Munck vd. (2020), prekaryalaşma nosyonunu küresel kuzeye içkin, enformel iş süreçlerini de salt küresel güneydeki yoksul sınıfların hayatta kalma stratejisi olarak kurgulayan ikili kavramsallaştırmaların, ilişkisellikleri, benzerlikleri, geçişleri ve muğlaklaşan alanları ihmal edeceğini vurgulamaktadırlar. Munck vd. (2020) ile benzer bir şekilde, Michael Denning (2010) de, enformelleşmenin ve işsizliğin kapitalist sistemin "üretken olmayan periferisi" olarak tanımlanmasına ve marjinalleştirilmesine karşı çıkarak, kapitalizmin özünde sömürü ve mülksüzleştirme olduğunu, ücretli emeğin merkeze

alınarak yapılan analizlerin ücret ilişkileri dışındaki ilişkileri ve yine muğlak alanları anlamakta yetersiz kalacağını ifade etmektedir.

Ronald Munck ve pek çok araştırmacının eleştirdiği yaklaşım Guy Standing'in çalışmalarıyla ile özdeşleştirebileceğimiz küresel kuzey merkezli ücretli emeğin krizine dair analizlerdir. Örneğin, Standing'e göre (2011), özellikle 2008 krizi sonrası esnekleşme ve enformelleşme süreçleriyle güvenceli ve ücretli iş olanaklarının azalması ve bu istihdam tipiyle ilişkilendirilen belirlilik ve güvenceli hayat idealinin mitleşmesi ile beraber, derinleşen borçluluk ilişkilerine ve parçalanmış çalışma alanları ile biçimlerine hapsolmuş "yeni" ve "ayrı küresel bir sınıf olan prekarya" ortaya çıkmıştır. Standing'e göre çalışan yoksullar ya da güvencesiz işçiler olarak tanımlanabilecek prekarya sınıfı, borçluluk döngüsüne saplanmış beyaz yakalı çalışandan, düşük ücret ve uzun saatlere maruz kalan çağrı merkezi çalışanına, genç üniversite mezunu işsiz ya da deneyim kazanmak için uzun dönemli ücretsiz işe (gönüllülük, staj vs.) gönüllü olmak zorunda kalan güvencesiz genç nüfusu da içine almaktadır. Güvencesiz (*precarious*) ve proletarya kelimelerinin birleşiminden oluşan prekarya kavramıyla Standing, üretim alanında kurumsallaşan güvencesizliğin, sosyal mobiliteki düşme ile ortaya çıkan kaygı, endişe, öfke ve yabancılaşma hallerinden bahseder ve bu duygu örüntülerinin prekarya sınıfını tehlikeli bir sınıf haline getirdiğini savunur. Standing'in prekaryayı yeni bir sınıf olarak tanımlamasına karşı argüman olarak, Munck (2013) dünyadaki pek çok çalışan ve yoksul sınıfların, gündelik iş ve iş dışı pratiklerinin güvencesizlikle şekillendiğini hatırlatmaktadır. Prekaryalaşma tartışmalarında, Standing'in üretim alanlarındaki krizi merkeze alan yaklaşımına karşı, güvencesizliğin hayata içkin olduğunu ifade eden yaklaşımlar da mevcuttur (Millar, 2016; Berlant, 2011; Butler, 2009). Örneğin, Berlant (2011), modern kapitalist yapı içerisinde prekaryalaşmanın oluş'a dair bir gerçeklik olduğunu ve sistemin içinde hayatın yeniden üretimi için gerçekleştirilen her türlü aktivitenin ve emek süreçlerinin ironik bir biçimde bitip, tükenme haliyle eş olduğunu ifade eder.

Yine bu tartışmalar içinde, Kathellen Millar (2016) Brezilya, São Paulo'da kayıtdışı çalışan geri dönüşüm işçilerinin enformel çalışma koşulları içinde ürettikleri görece özerkliğin hayat/toplumsal yeniden üretim alanlarındaki kriz hallerine yanıt olarak dönüştürüldüğünü ifade eder. Çalışma, kayıt dışı istihdamın belirsiz ve güvencesiz yapısının altını çizmiş olsa da bu istihdam türünün esnek yapısının işçilere görece bir özerklik kazandırarak, hane içi bakım sorumlulukları ve gündeliğe dair belirsizliklerin idaresinde, işçilerin elinde kriz hallerine karşı pozisyon geliştirmelerini sağlayacak bir araç olarak kullanıldığını vurgular. Millar'ın bu çalışması, hayat-iş/üretim-yeniden üretim alanları arasındaki ikili ayrımı tekrardan düşünmeye çağırmaktadır.

Tam bu noktada feminist literatürdeki üretim ve toplumsal yeniden üretim alanları arasındaki ayrımı ve bu iki yapı arasındaki kriz odaklı ilişkiselliklere bakan tartışmaları incelemek yerinde olacaktır (Federici, 2016; Bakker ve Gill, 2019). Feminist literatür, kapitalizmin devamlılığı için hayati önem taşıyan görünmez sayılan, değersizleştirilmiş ve prekaryalaşmış emek türlerinin ve bu hiyerarşik ayrımları yaratan ırk, cinsiyet,

etnisite ve sınıf temelli eşitsizliklerin altını çizmektedir. Feminist yaklaşım pek çok Markist analizin sunduğu çerçevede merkeze alınan görünür emek biçimlerinin üretken emek, yeniden üretim/hane alanına dair emek biçimlerini üretken olmayan emek şeklindeki hiyerarşik ayrımı eleştirerek; ev ve ev dışı alanlar arasındaki kurgulanmış sınırları muğlaklaştıran çalışma ve hayat organizasyonundaki ilişki örüntülerini, enformel ağların çalışma biçimlerini anlamakta yetersiz kalacağını ifade etmektedir (Strauss ve Meehan, 2015; McDowell, 2019; Fraser, 2016).

Feminist yaklaşımda toplumsal yeniden üretim, Karl Marx'ın kapitalizmin yeniden üretim kavramını genişleterek piyasa ve piyasa dışı ilişkiler içinde tanımlanan emek gücünü çalışmaya hazır hale getirecek eğitim, sağlık, altyapı, ulaşım vb. kaynak, görünür-görünmeyen, duygusal ve materyal ilişki ağlarını ifade etmek için kullanılmaktadır (Bhattacharya, 2017). Feminist coğrafyacı Cindi Katz'ın bilindik ifadesiyle: "Toplumsal yeniden üretim, gündelik hayatın karmaşık, dağınık, sınırsız, bitmek bilmeyen her gün tekrarlanan işlerinin bütünüdür" (2001: 711). Nancy Fraser'a göre ise (2016), toplumsal yeniden üretim olmadan herhangi bir ekonomik, sosyal ve politik yapıdan bahsedilmesi mümkün değildir. Sürdürülebilir bir sermaye birikiminin ön koşulu olan ücretli emek gücünü üretecek toplumsal yeniden üretim alanının zaruriliği ortada olmasına rağmen, kapitalizme içkin sistemsel krizlerin bu alanı sonsuz bir kriz döngüsüne sokması kapitalist yapının en temel çelişkilerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır (Fraser, 2016: 100). Kapitalist yapıda toplumsal yeniden üretimin ekonomik üretimden ayrılması, toplumsal cinsiyet ilişkilerine dayanan bir emek hiyerarşisi yaratır (s.102). Fakat sermaye birikimi yoğunlaştıkça, kapitalizmin krize içkin yapısı yeniden üretim süreçlerini istikrarsızlaşır ve bu alanlar sonsuz bir kriz döngüsüne sokulmuş olur (Katz, 2001). Üretim ve toplumsal üretim alanları arasındaki bu çelişkili ilişki biçimi, özellikle çalışan nüfusun büyük bir kısmının prekaryalaşması ve emek süreçlerinin enformelleşmesi, devlet destekli sosyal refah kurumlarının çözülmesi bakım, eğitim, sağlık gibi hizmetlerin finansallaşması ile bu hizmetlerin yükünün haneye ve enformel dayanışma ağlarına transfer edilmesi, ev ve ev dışı ayrımını yeniden düşündüren çalışma tiplerinin norm haline gelmesi verili olarak ele aldığımız ikili ayrım arasındaki geçişkenlikleri daha da belirginleşir hale getirmiştir (Fraser, 2016; Bakker ve Gill, 2019; Mullings, 2009).

Bu tartışmalara paralel olarak, toplumsal yeniden üretim ve üretim alanları arasındaki anlık ve uzun vadeli geçişkenlikleri, melez alanları daha bütünsel bir şekilde ele almaya çalışan çalışmalar da mevcuttur (bkz. Mitchell vd. 2003, Katz, 2015).[6] Bu çalışmalarda özellikle yaşanabilir bir hayat koşullarını sağlayacak güvenceli istihdam koşullarının neredeyse yok derecesinde azalması, 'iş'in ve 'iş'e dair aktivitelerin yeniden

[6] Toplumsal yeniden üretim ve üretim alanları arasındaki bu diyalektik ilişkide ikili ayrıma eleştirel bakış açısını geliştiren önemli kavramsallaştırmalardan biri Mitchell vd. (2003) tarafından "life's work" ile ortaya konmuştur. Bu kavramsallatırma ile Mitchell vd. (2003) materyal ve materyal olmayan araçlarla -altyapı, sosyal iliskiler, doğa, medya araçları, teknolojik aygıtlar, sanal aygıtlar- anlık ya da uzun vadeli olarak kurduğumuz karmaşık ilişkiler ağını kast ederek bu ikili ayrımın ötesine geçecek kavramsal çerçeveler geliştirilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

üretim alanlarına nüfuz etmesi ya da 'iş'in hayatın tamamına nüfuz etmesi; işsizliğin hiç olmadığı kadar genç çalışanlar için kronik bir sorun haline gelmesi, devletlerin 'krizin yükünü' toplumsal yeniden üretim alanlarına dağıtma, paylaştırma ve krizin yükünü yönetme bağlamındaki değişmekte olan rolü gibi koşullar ve durumlar, hayat ve iş arasındaki bulanıklaşan ayrımı ortaya koymaktadır (Meehan ve Strauss, 2015).

Bu geçişkenliklere ve melez alanların mekan-zamansal deneyimine gençlerin ifadelerinde sıklıkla denk gelmiştim; onların gündelikteki pratikleri verili olarak saydığımız bu ikilikleri her gün ihlal ediyor ve başka sınırlar çiziyorlardı. Özellikle gençlerin "belirsizlikte beklemek" olarak tanımladıkları bu mekan-zamansallıkta bu ikili alan gitgide bulanıklaşmaktadır. Aynı zamanda belirsizlikle tanımlanan bu alanlar, devletin toplumsal cinsiyetleştirilmiş-neoliberal rejimini de meşrulaştırma ve yeniden üretme alanı olarak işlev görmektedir; fakat güvencesiz genç nüfusun bu rejime dair görünmez, tikel gündelik pratik içinden pek çok yanıtı ve stratejileri bulunmaktadır.

## Güvencesiz Genç Nüfusun Emek ve Politik Evreni: Beklemenin Mekan-Zamansalllığı

Hızla artan genç ve genç kadın işsizliği, üniversiteli işsizliği, enformelleşme, borçluluk ve prekaryayalaşmanın Türkiye'nin genç nüfusunu bekleyen en temel ekonomik sorunlardan olduğunu söylenebilir. Ekonomik alandaki belirsizlikler ve güvencesizlik halinin analizinde, Türkiye'nin son on yılda içinden geçmekte olduğu politik iklimi de düşünmek gerekmektedir. Türkiye'nin 1980'de başlayan neoliberalleşme süreci AKP iktidarı döneminde derinleşmiş, otoriter ve muhazafakar siyasi ajandasıyla da perçinleşmiştir. Bu ekonomik-politik dönüşüm gençler için ayrı bir bekleme hali ve mekan-zamansallık yaratmaktadır. Bu kısım özellikle saha çalışmasından yola çıkarak güvencesiz genç nüfusun sıklıkla ifade ettiği bekleme haline ve yine gençlerin birbirinden ayırmadığı politik ve ekonomik evreni aktarmaya çalışacak. İlk kısımda kategorik olarak ayırmış olduğum ekonomik dönüşümler ve ardından toplumsal cinsiyet temelli politik ajandadaki dönüşümlerin takibini yapacağım; ama öncelikle bekleme halinin mekan ve zamansallığı üzerine kavramsal bir girişin yapılmasının faydalı olacağını düşünüyorum.

Bekleme hali (*waithood*) kavramı, literatürde ilk defa Diana Singerman tarafından ifade edilmiştir (2007). Singerman *waithood* kavramıyla, Mısır'da uzun süreli işsizliğe maruz kalan gençlerin politik ve ekonomik belirsizlikle şekillenen yapı içinde, aile ve enformel destek mekanizmalarına ekonomik olarak uzun ve sonu belirsiz bir süre boyunca bağımlı olma halini ve bunun getirdiği hareketsizliği (*immobility*) ifade etmektedir. Gençler için bekleme hali, ne zaman biteceği belirsiz olan çocuklukla yetişkinlik arasındaki bir dönemi işaret etmektedir. Singerman *waithood* kavramıyla bekleme halindeki gençleri daha çok pasifleştirilmiş özneler olarak tasvir etmektedir. Alcinda Honwana (2012), Kuzey Afrika ülkelerinde genç işsizliği üzerine yaptığı çalışmasında *waithood* kavramını genişleterek bu sürecin sadece yetişkinliğe geçişteki bir aksama-duraksama dönemi olarak tasvir edilmesinin ötesine geçer ve artık

yetişkinliğin de bir karakteristiği haline geldiğini ifade eder. Honwana'ya göre, bekleme hali, gençler tarafından yapısal kısıtlılıklara yanıtlar üretebilmek için bekledikleri, yeniden dönüştürdükleri; devlet, aile ve emek süreçleriyle olan ilişkilerini yeniden tanımladıkları dinamik bir zamansallık olarak kurgulanır. Singerman (2007) ve Honwana (2012) da bekleme halini zamansallık üzerinden ele alır ve bu belirsizlikle şekillenmiş sosyal ve politik kimlikleri tartışmışlardır. Jeffrey (2017), Hindistan'daki eğitimli genç erkekler arasındaki işsizlik üzerine yaptığı çalışmasında, bekleme haline mekansallık yönünü de eklemiştir. Bekleme halindeki gençler, deneyimlerin aktarılıp paylaşıldığı, kitlesel-sosyal hareketlere dönüşebilecek politik ve sosyal organizasyonların meydana getirme potansiyeli olan mekanlar ve mekansal ilişkiler üretmektedirler. Gerçekleştirdiğim saha çalışmasında dinlediğim öykülere dayanarak görüşmecilerin politik-ekonomik belirsizlik ve güvencesizlikle üretilen bekleme mekanlarını bireysel direniş mekanizmalarına dönüştürmüş oldukları söylenebilmektedir. Beklemenin mekan-zamansallığı burada gençleri pasif öznelere dönüştürmez; tam tersine aktif bir şeklide beklenir, alternatif stratejiler üretilir ve bu stratejiler ne kadar bireysel, sessiz ve gündelik pratiklerde olsa da bu stratejilerin üretilmesi ve yanıtlar tam olarak politiktir.

Çalışmanın dayandığı saha çalışması sonucunda, Türkiye'nin son yıllarda geçirmekte olduğu politik-ekonomik neoliberal otoriterleşme, gençler için ortaya çıkan bekleme halini gündeliğin bir karakteristiği haline getirmiştir demek yanlış olmayacaktır. Bekleme hali, toplumsal yeniden üretim ve üretim alanlarındaki karşılıklı sonsuz bir kriz döngüsüyle şekillenmektedir. AKP yönetiminin özellikle 2010 sonrası emek süreçlerini otoriter-neoliberal bir biçim almaya zorlaması ve hak temelli sosyal politika rejimi terk edip piyasa ilişkilerinin toplumsal yeniden üretim alanlarına hızlıca nüfuz etmesine neden olması, çalışan sınıfların kendilerini üretme kapasitelerini sert bir biçimde zorlaştırıp onları borçluluk-işsizlik-güvencesizlik sarmalına sıkıştırmıştır. Elbette bu kriz ve bekleme haliyle şekillenme durumu, Türkiye'nin 1980 darbesi ardılı ekonomi politikalarının ekseninde süregiden neoliberal küresel piyasayla entegrasyon süreciyle de iç içedir. Örgütlü işçi sınıfının tırpanlanması, devlet destekli yeniden üretim alanlarının piyasa ilişkileri içinde yeniden düzenlenmesi, ücretlerin baskılanması, emek piyasasının esnekleştirilmesi ve enformelleştirilmesiyle şekillenen neoliberal yapısal dönüşüm AKP yönetimi elinde kurumsallaşır, derinleşir (Çelik, 2015; Özdemir ve Yücesan-Özdemir, 2006; Bozkurt-Güngen, 2016).

Emek süreçlerindeki artan taşeronlaşma, işveren lehine esnekleşme ile şekillenen iş biçimlerine maruz kalan parçalanmış-bölünmüş bir işgücü profili yaratmıştır. Sendikal haklarda niceliksel ve niteliksel çözülmeye sebep olacak müdahaleler ile AKP iktidarı, 1980 otoriter emek rejiminin yürürlüğe soktuğu yapıyı "otoriteryen esneklik" ile geliştirmiştir. Çelik'in ifade ettiği üzere, sendikal örgütlenme yoğunluğu son 50 yıl içindeki en kötü seviyelere ulaşmıştır (Çelik, 2015, s.627). Yine Çelik'in (2015) aktardığına göre, AKP iktidarının ilk on yılı içerisinde 2002'deki 358.000 olan taşeron çalışan sayısı, 2011'e gelindiğinde 1.5 milyona çıkmıştır. Dölek ve Rigalos (2020)'un

aktardığına göre; Türkiye, OECD ülkeleri arasında güvencesiz çalışma şartları, uzun çalışma saatleri ve düşük ücret koşulları, sendikalaşma hakları açısından en kötü ülkeler arasında yer almaktadır. AKP yönetiminin elinde şekillenen istihdamsız ekonomik büyüme modeli ve esnekleşmiş emek piyasası, düşük ücret ve güvencesiz çalışma biçimleriyle uzun dönemli işsizlik arasında sıkışıp kalarak disipline edilen, geçici işler arasında gidip gelme halinin kalıcılaştığı, parçalı ve bölünmüş bir emek gücünün yaratılmasını hedeflemiştir (Bozkurt-Güngen, 2016; Çelik, 2015; Özuğurlu, 2010).

AKP yönetiminin bir diğer disiplin ve yönetim stratejisi de; gitgide genişleyen ve derinleşen krizin yükünün bireyselleştirilmesi ve bu bağlamda bireylerin mali disiplin edinip gerektiğinde hane ve dayanışma ağlarını etkinleştirerek krizin yükünde paylarına düşen sorumluluğu almalarını salık veren söylemler dizisini yaygınlaştırması olarak ortaya çıkmaktadır. Elbette bu sistem hane içi dayanışma ilişkileri, enformel bağlar ve geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin toplumsal yapılara devlet eliyle hatırlatılması sürecini beraberinde getirmektedir (Lordoğlu ve Koçak, 2015). AKP iktidarının heteronormatif aile temeline dayalı söylemi, kadınlara toplumsal cinsiyet rolleri gereği annelik ve bakım sorumluluklarını öncelemelerini salık verirken, daha fazla ücretsiz ev içi emeği üstlenmeleri ve ekonomik krizin sosyal, duygusal ve politik sonuçlarıyla "ilgilenmeleri" gerekliliğini sıklıkla kadınlara hatırlatmaktadır (Coşar ve Yeğenoğlu, 2011; Acar ve Altunok, 2013, Hülagü, 2021; Cindoğlu ve Ünal, 2017). Neo-muhafazakar aile nosyonu çerçevesinde AKP iktidarının toplumsal cinsiyet rejiminde kadın ve erkek rolleri ev ve ev dışı olarak keskin şekilde çizilmiş olup; kadınlara idealize edilen kadın rolü olan annelik ve eş rolleri gereğince hane içi sorumluluklarını yerine getirmesi ve gerekirse kariyer hedeflerinden vazgeçmesi gerekliliği hatırlatılmaktadır (Kandiyoti, 2016: 105). Recep Tayyip Erdoğan'ın pek çok konuşmasında toplumsal cinsiyet rejiminin söylemsel izlerini görmek mümkündür. 2016'da bir konuşmasında şöyle ifade etmektedir: "Çalışıyorum' diye annelikten imtina eden bir kadın, aslında kadınlığını inkar ediyor demektir. Anneliği reddeden, evini çekip çevirmekten vazgeçen bir kadın, iş dünyasında istediği kadar başarılı olsun, eksiktir, yarımdır" (Erdoğan: Anneliği reddeden kadın, eksiktir, yarımdır, 2016). Yine yakın tarihli bir konuşmasında şöyle ifade etmektedir: "Şimdi yeni moda başladı. 30 yaştan önce ne erkekler evleniyor, ne kızlar evleniyor. Bir de nikah törenlerinde hep söylerim en az üç çocuk. Çünkü bizim buna ihtiyacımız var." (Erdoğan'dan gençlere 'erken evlenme' ve en az 'üç çocuk yapma' tavsiyesi, 2021). Özellikle ekonomik kriz sonrası (2008-9 küresel ekonomik krizi ve 2018'dan beri Türkiye'nin içinde olduğu borç ve döviz krizi) kentsel alanlarda artan kadın ve genç kadın işsizliği ve dolayısıyla artan ücretsiz ev içi emek yükündeki artışa yanıt olarak devletin patriyarkal yönetim stratejilerini güçlendirecek mesajlarındaki artış arasında paralel bir ilişki olduğu açıktır (Toksöz, 2012).

Özellikle son yıllarda yükselen ve pandemi süreciyle daha da artış gösteren genç kadın işsizliği, genç kadınların karşısına çıkarılan neo-muhafazakar yönetim

nosyonuyla beraber kadınlar için emek piyasasında yer alan yapısal bariyerleri (önyargı, artan genç erkek işsizliği, toplumsal cinsiyet rolleri) daha belirginleşmektedir ve genç kadınları aktif iş gücünün dışına atılmaya zorlamaktadır (Hülagü, 2021; Lüküslü ve Çelik, 2021). AKP yönetimi altında kriz halindeki toplumsal yeniden üretimin yükünü en belirgin şekilde hisseden gruplardan biri olan genç kadınlar için bekleme hali, bir yandan devletin neo-muhafazakar cinsiyet politikaları ile uzun dönem işsizlik ya da güvencesiz istihdam seçenekleri arasında sıkışıp kalma halidir. Neoliberal yönetim stratejileri çerçevesinde eğitim-güvenceli iş-ekonomik ve sosyal refah denklemine uymaları öğütlenen genç kadınlar için beklemenin mekan-zamansallığı, hem bu stratejileri göreceli olarak uygulayıp ama günün sonunda ev içine dönmeleri yönündeki mesajlar arasında sıkışıp kalmaları hem de krizin duygusal ve politik yükünü yüklenmek zorunda bırakılmaları şeklinde açığa çıkmaktadır. Bu çelişkili pozisyon, özellikle üniversite eğitimi almış ama uzun süreli işsizliğe ya da güvencesiz iş koşullarına maruz kalan gençler ve genç kadınlar için, bir yandan eğitim ve ücretli-güvenceli iş beklentisi ilişkisi içerisinde kurdukları yaşanabilir bir hayat ideali ile devlet güdümlü cinsiyetleştirilmiş emek organizasyonundan dışlanma süreçleri arasında kalma hali olarak gerçekleşir. Bir yandan günün sonunda kendine ekonomik güvence sağlayacağına inanarak sistemin söylemiyle göreceli bir anlaşma sağlayan genç kadınlar için anlaşmanın feshi yine devletin annelik ve bakım rolünü öncelemesi gerektiğine dair mesajlarıyla bekleme halini daha da karmaşıklaştırır. Deniz Kandiyoti'nin (2016: 105) "neomuhafazakar ailecilik ideali altında ev içileştirilen kadınlık modeli" olarak tanımladığı bu modelde, ailecilik evlilik ve annelik gibi toplumsal cinsiyet rollerinin normatifleştirip düzeni sağlamlaştırırken, refah rejiminin organizasyonu için de ideolojik ve politik bir araç olarak işlev görmektedir (Öztan, 2014). Ailecilik ideolojisi, üretim ve toplumsal yeniden üretim alanlarındaki krizin yükünün organizasyonu için de işlev görür. Ekonomik kriz dönemlerinde ücretli emek alanından çekilen genç kadın ve kadınlar için ev içi ücretsiz sorumluluklar tekrar hatırlatılır ve böylelikle ekonomik krizin yükünün hane içi ücretsiz emeğe transfer edilmesinin de politik zemini kurulmuş olur. Toplumsal yeniden üretim ve üretim alanlarındaki sonsuz kriz döngüsüne çözüm getirmesi beklenen kadınlar için seçenekler kayıtdışı istihdam ya da hane içi gitgide artan sorumluluklardır. DİSK'in 2018 yılı "Kadın Emeği" raporuna göre sosyal güvencesi olmadan çalışan kadın oranı yüzde 50'lere ulaşmıştır. Ev içi emek ya da kayıtdışı iş süreçleri tek seçeneği haline gelen genç kadın ve kadınlar için bekleme halinin mekan-zamansallığı hem kısıtlılıklar alanıdır hem de hem bu kısıtlılıklara yanıtlar üretecek araçları da içinde barındırır.

AKP yönetiminin bahsettiğimiz ekonomik-politik yönetim ajandası çerçevesinde emek piyasasındaki disiplin mekanizmalarına paralel olarak gençler özelinde bir başka politik projesi 'mütedeyyin kuşak yaratma projesi' olarak ortaya çıkmıştır. AKP iktidarının "Yeni Türkiye" vizyonun temel yapıtaşlarından biri olan bu projede, gençler için ideal vatandaşlık söylemi, milli ve yerli değerlerine sahip çıkan, mütedey-

yin bir hayat tarzını benimseyen ama kapitalizmin girişimcilik ve yatırımcılık güzellemesiyle tezat da oluşturmayan bir listeyi gençlere sunmaktadır (Lüküslü, 2016). Bu ideal-iyi vatandaşlık kurgusunda, genç kadın ve genç erkeklere atfedilen roller, toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretecek şekilde inşa edilir. Genç kadınlara ailecilik nosyonunun devamı olarak eş ve annelik rolleri tekrar hatırlatılır. Heteronormatif aile nosyonunun 'yerli-milli' değerlerin olmazsa olmazlarından olarak sunulması homojen bir milli kimlik ve yaşama biçimi inşa projesi, AKP iktidarının sınıfsal ayrımları ve derinleşen yoksullaşmayı örtebilmek adına, milli ve dini söylemlerle desteklenen moral ve duygusal bir ortaklık yaratımı projesinin temel taşlarındandır. 2021'in Mart ayında yayınlanan bir Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile kadına yönelik şiddet ve aile içi şiddetin önlenmesine dair koruyucu bir sözleşme olan İstanbul Sözleşmesi'nden Türkiye'nin çekilmesi ve iktidarın bu karara ilişkin sözleşmenin, "Türkiye'nin toplumsal ve ailevi değerleriyle bağdaşmaması" ya da "eşcinselliği normalleştirmeye çalışan bir kesim tarafından manipüle edilmesi" gibi ifadeleri, AKP iktidarının toplumsal cinsiyet projesinin çerçevesini ve projeden beklentisini net bir şekilde ortaya koymaktadır (Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'ndan İstanbul Sözleşmesi açıklaması, 2021).

Özellikle toplumsal yeniden üretim alanlarının önemli bir durağı olan eğitim alanında yeniden yapılandırma süreçleri de bu yönetim stratejilerinden bağımsız değildir (Lüküslü, 2016; Kaya, 2014; İnal ve Akkaymak, 2012; Durakbaşa ve Karapehlivan, 2019). Müfredat içeriğinin yerli ve millileştirilmesinin yanı sıra hızlı özelleştirme pratiklerinin ilköğretimden yükseköğrenime değin eğitim yapısındaki değişimin temel karakteristiği olduğu söylenebilir. Özellikle yerli-millileştirme adı altında Türklük ve Sünni İslam kimliğini merkeze alarak diğer kimliklerin dışlanması-marjinalleştirilmesi, yükseköğrenim alanında gitgide artan merkezileşme ve üniversite özerkliğini kısıtlayıcı pek çok uygulama (rektör atamaları, akademisyen ihraçları), 'mütedeyyin kuşak' yaratma projesinin yansımaları olarak ortaya çıkmaktadır. Politik ajandanın bir parçası olarak ekonomik ve siyasi yatırım işlevi gören 'her ile bir üniversite' uygulaması (Polat, 2017) ile son 20 yıl içinde üniversite sayısı 76'dan 207'e üniversite öğrenci sayısını 1.5 milyondan 8.4 milyona çıkarmıştır (YÖK, 2021). Üniversite mezunu sayısındaki orantısız artış ve bu artışa paralel olarak genişlemeyen emek piyasası, Türkiye'deki genç işsizliğinin niteliğini de değiştirmiştir. Kriz üreten bir başka alan haline gelen eğitim alanı da milyonlarca genç için güvenceli iş vaadiyle yaşanabilir bir hayat kurgusuna inandıkları ve bu vaadin imkansızlaştığı (Berlant, 2011: 192) neoliberal devlet ile piyasaların karmaşık mesajlarıyla yüklü bir bekleme mekanı yaratır.

## Kriz Hallerinde Geçişler ve Yanıtlar: Emek, Aile ve Devlet

Türkiye'nin politik ve ekonomik krizle şekillenen gündelik halinin yarattığı bekleme mekanları genç erkek ve kadınlar için emek, aile ve devletle kurdukları karmaşık ve birbirinin içine geçmiş ilişkilerin yeniden tanımlanma alanı olarak ortaya çıkmaktadır.

Özellikle hemen hemen bütün görüşmeciler güvencesiz çalışma koşullarından bahsederken, Türkiye'nin otoriterleşen politik iklimine geçiş yapıyor ve ardından aile ve hane içi iktidar ilişkilerinden bahsetmeye başlıyorlardı. Görüşmeyi yönlendirmek için soru setleri belirli bir sırada ilerlese de, görüşmecilerin hikayelerini aktarma biçimleri bu kategorik ayrımlar üzerinden değil geçişler ve birbirinin içine gömülü alanları bütünsel şekilde ele alıyordu. Bu sebeple, bu bölüm görüşmecilerin deneyimlerini ve stratejilerini yine onların kendilerini anlatma biçimindeki akışa sadık kalarak bir çerçeve sunmaya çalışacak. Bu bölüm, tematik olarak ayrılmış olsa da üç alt başlığın bütüncül bir şekilde düşünülmesi gerektiğini söylemekte fayda vardır. İlk kısımda emek piyasalarındaki prekaryalaşma süreçlerine verilen yanıtlar ve üretilen stratejiler, bireysel ve hane ölçekleri arasındaki ilişkisellikler, ikinci kısımda derinleştirilecek olup üçüncü kısımda da makro ölçekte devlet güdümlü yönetim stratejisine dair direniş ve bu stratejinin kriz yaratan sonuçları ve etkileri görüşmecilerin ifadeleri üzerinden aktarılacaktır.

### *Bir İkilikte Bekleme Halleri: İşsiz mi Güvencesiz İş mi?*

Bekleme mekanlarının temel karakteristiklerinden biri genç kadın ve erkekler için kısırdöngü, hareket edememe ve gelecek tahayyülünün kurgulanamama hali olarak ortaya çıkıyor. Örneğin, Ömer (26 yaşında, erkek), kamu yönetimi bölümünden dört sene önce mezun olmuş, kendi alanında iş bulmaktan vazgeçtikten sonra garsonluk ve satış elemanı gibi işler arasında gidip gelmeye başlamış; ve nihayetinde bu durum kalıcılaşmış. Görüşmenin yapıldığı sırada bir alışveriş merkezinde satış elemanı olarak günde ortalama 12-13 saat çalışıyor ve aylık asgari ücret kazanıyordu. Gündelik hayatına dair bir soru yönelttiğimde şu şekilde bir yanıt veriyor:

> Kapitalist sistem, geleceğini kolonize eden bir yapı, her gün borcunu, kiranı, faturanı ödemek için işe gidiyor, emeğini satıyor tekrar borçlanıyor ve tekrar aynı güne uyanıyorsun. Kendine, çevrene ve her şeye yabancılaştırıyor seni.

Metnin başında yer verdiğimiz Ayşe de 12 saat boyunca 'beklediği' özel güvenlikli sitede kendini "liminal bir mekanda" sıkışıp kalmış hissettiğini şöyle ifade ediyor. Ayşe, şimdiye kadar ücretli-güvenceli iş arayışına devam etse de, yaklaşık üç senedir geçici işlerde çalışmış ve bu durum kalıcı hale gelmiş. Hem enformel hem formel sektörlerde garson, AVM çalışanı, çocuk bakıcısı, çağrı merkezi çalışanı olarak pek çok işte çalışmış. Çalışma koşullarına dair soruya şöyle yanıt veriyor:

> Bir genç kadın olarak kendimi burada gerçekleştimem imkansız. Artık maddiyatı geçtim, nefes alamıyorum. Burada yaşıyor muyuz bilmiyorum. Bırak geleceği bugünü göremiyorum. Sadece hayatta kalmaya çalışıyorum işte. Bugünü sürüklüyorum. 2500 TL maaş 1500'den aşağı ev yok nasıl yaşayacaksın. Maaşın kiraya faturaya borca gidiyor. Borçsuz insan görmedim ben burda. Ben, ailem. İş koşulları yaşanacak bir hayat sağlamıyor bu ülkede. Çalışansın ya ikinci sınıf vatandaş gibisin. Mobbing uygulanıyor, iş yerinde kimse bir şey demiyor artık. Kadınlar öldürülüyor. Kulaklar sağır gözler kör oldu.

Ayşe'nin ifadesi geçici ve güvencesiz işlerde çalışmanın kalıcı hale geldiği Türkiye'nin emek süreçlerinin duygusal ve zihinsel yükünü çarpıcı bir biçimde ortaya koymaktadır. Ayşe ve Ömer'in liminal hali vurguladıkları ifadeleri birlikte ele alındığında, emek süreçlerinin sonucu olarak ortaya çıkan değersizleşme ve yabancılaşma hallerinin (Özuğurlu, 2010) politik yapıdaki kriz haliyle de ilişkili olduğu açıktır. Bu iki hikayenin ortaya koyduğu üzere sıkışmışlık durumu, ekonomik, politik ve sosyal alanlardaki kesişimlerinden kurgulanmaktadır. Liminal bir alana sıkışıp kalan gençler için gündelik hayat ve emek süreçlerinde artan prekaryalaşma temel olarak bugün ve geleceğe dair algılarını biçimlendirmektedir. Bu liminal alanda üniversite eğitimine atfedilen güvenceli iş ve düzenli ekonomik gelir hayalinin gerçeklikten uzak olması ve Berlant (2011)'ın ifade ettiği üzere 'vadedilenin hiçbir zaman gelmeyecek olması'nın farkına varılmasıyla yaşanan 'boşunalık' hissiyatı ile şekillenir. Güvencesiz iş koşullarına maruz kalmanın ya da işsiz olma halinin geçici olmadığı anlaşıldığı anda da yabancılaşma ve değersizlik hissiyatı liminal alanın belirleyenlerinden biri haline gelir. İşsiz beklemekten kaçmak için güvencesiz işte bekleme yoluna da gidilir. Örneğin, turizm ve otelcilik mezunu olan Betül (27 yaşında kadın) için uzun bir işsizlik sürecinden sonra diğer pek çok işsiz genç gibi esnek ve taşeronlaşmanın şekillendirdiği ve bu yapısından dolayı çalışan hareketliliğinin en yoğun olduğu sektörlerden biri olan özel güvenlik sektörü bir 'fırsat' olarak ortaya çıkmış. Betül, günde 13-16 saat çalışıyor, asgari ücret kazanıyor ve çalışma koşullarını şöyle anlatıyor:

> Özel güvenlik küçümsenir genelde. Kimse görmez bizi aslında ya da köle gibi görürler. İnsan olduğunu, kadın olduğunu unutursun. Bir kere bu sektörde yasa çalışanı korumaz, şiddete maruz kalsan da hiçbir şey yapamazsın. Seni sahibi gibi görür müşteri, taşeronla çalıştığın için işverenin kim bilmezsin; insanlar, taşeron ezer seni müşteri önüne atılırsın. İşin dışında da işler de yaparsın arabasını park ettirir, vale hizmeti verirsin, temizlik yaptırırlar. Yerinde bulamazsa işveren sana kızar. Altta kalanın canı çıksın misali işte, kapitalizmde gücü olan eziyor, alttaysan eziliyorsun işte. Sanki görünmez gibiyiz bu işte diğer insanlara. Gerçek bir iş gibi görmüyor insanlar, duruyorsun ya hep. Bu sektörde üniversiteli işsizleri görürsün gelir giderler. Pek çok arkadaşım işsiz ya özel güvenlik ya da kasiyer oldu.

Betül'ün güvencesiz bir işte bekleme halinin getirdiği yabancılaşma ve değersizleşme süreçleri işsizlikte bekleme ile karşılıklı bir hesaplama-analiz sürecinden geçiyor. Bazı gençler için güvencesiz bir işte bekleme hali de anlamsızlaşıyor, emek piyasasının dışında olmak işsizlik daha 'ekonomik' bir seçenek olarak ortaya çıkabiliyor. Sosyoloji mezunu olan Bilge (23 yaşında kadın) bir buçuk senedir işsiz ve iş aramaktan vazgeçmiş olduğunu ifade ediyor. Ailesiyle birlikte İstanbul'da yaşayan Bilge, iş arama süreçlerindeki deneyimlerini ekleyerek şöyle ifade diyor:

> Verdikleri ücret asgari ücret ya da altı. 1800 TL teklif etti bir dersane. Gittim nişanlı veya sözlü müsün diye sordular neden sordunuz dedim, eşiniz evlendiğinde çalışmanızı istemeyebilir diye bunu sorma ihtiyacı hissettim, dedi işveren. Çalışma yaşamında kadın istenmiyor, derslerde hocalarımın dedikleri geldi aklıma. Asgari ücret ve sigorta istedim bozul-

> du işveren, kızdı. Verdikleri ücret yola gidecek zaten, sıgortamı dışardan yatırdım diyelim. Haftada 6 gün çalışma, 10-13 saat çalışacağım ve en az iki saati yolda geçecek. Kendime bakmaya dahi vaktin olmayacak karşılığında asgari ücret ya da altı alacaksın. Babam ilkokul mezunu, elektrikçi, ustabaşı 4500 TL kazanıyor. Neden okudum ki o zaman? Evde oturmak daha az maliyetli. Haliyle evde bekliyorum işte

Bilge'nin deneyimi, 'işsizlikte bekleme ve güvencesiz işte beklemek' üzerine kişilerin duygusal ve materyal yükleri düşünülürken, 'çalışmanın maliyeti'nin de hesaba katıldığını işaret ediyor. Çalışma maliyeti, özellikle güvencesizleşen istihdam koşulları içinde tekrar gözden geçiriliyor, yolda harcanan zaman ve maliyet, sigorta maliyeti, duygusal yıpranma gibi kriterler daha da önem kazanıyor ve günün sonunda evde beklemenin güvencesiz iş koşullarına göre daha 'üretken ve ekonomik' bir seçenek hale gelmesi, ev içi emek (üretken olmayan emek) ve ev dışı (üretken emek) arasındaki verili hiyerarşik ayrımı yeniden düşündürtüyor. Üretim ve toplumsal yeniden üretim alanları arasındaki döngüsel krizin (Fraser, 2017) tezahürlerinden biri olarak okunabilecek Bilge'nin yanıtı, çalışmaya dair bir maliyet kurgusu olarak ortaya çıkıyor. Krizin norm haline geldiği üretim alanlarındaki ücretli emeğin prekararyalaşması sonucu, ev içine sıkışan yine o karşılıklı kriz döngüsüyle şekillenen bir bekleme hali yaratıyor. Enformelleşen formel iş sahalarının anlamı bekleme mekanlarında sorgulanır hale geliyor. Bekleme halinde olmanın, sadece üretken olmayan bir hal olmadığını, aktif eylemlerin alanı (Thieme, 2017) da olabileceğini bizlere gösteriyor.

Bekleme pratiği, kişisel ölçekte gerçekleştiği gibi üniversite eğitimi ile ilişkilendirilen sosyal ve aile ölçeğindeki beklentiler çerçevesinde de ortaya çıkıyor. Türkiye'de nitelikli iş gücü işsizliğine dair kapsamlı çalışmalardan biri olan "Boşuna mı Okuduk?: Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği" çalışmasında Erdoğan vd. (2011), vasıflı iş gücünün yaşadığı işsizlik deneyiminin vasıfsız iş gücünün deneyimine göre daha farklı duygusal anlamlar içerdiğini ifade etmişlerdir. Erdoğan vd. (2011), beyaz yakalı çalışanların, kendilerini keskin bir biçimde vasıfsız iş gücünden ayırıp pek çok durumda emek piyasasının dışına atılma halini içselleştirdiklerini ve güvencesiz iş koşullarını sistemsel bir hata olarak görmediklerini ifade ediyor. Bu makaleye dayanak olan saha çalışmasında dinlenilen hikayeler, üniversite eğitiminin vadettikleri ve kişisel-aile ölçeğindeki beklentilerin duygusal ve zihinsel yükünün liminal alanlara taşındığının ve bekleme halinin bir geçicilikten ziyade kalıcılığa dönüşme haliyle yüzleşilme alanı olarak da ortaya çıktığının altını çiziyor. Görüşmeciler pek çok bağlamda "boşunalık" üzerine hikayelerini kurmuş olsalar da, birikimsel olarak artan duygusal yükler içselleştirilmeyip dışsallaştırılıp sisteme karşı öfke ve hınca hızlı bir şekilde dönüşebilmektedir.

Bekleme mekanları, karmaşık duygusal ve zihinsel yüklerle baş edilme alanı olabildiği gibi, kişilere 'iş'e ilişkin verili ikilikleri yeniden düşündürten stratejilerin de alanı olmaktadır. Örneğin, işsizlikte ya da güvencesiz bir işte bekleme seçeneği yerine,

enformel ve formel sektör arasında gidip gelerek ara alanlar yaratarak, alternatif gelir yaratma pratikleriyle görece bir belirlilik elde etmeye çalışma stratejileri de liminal alanlarda ortaya çıkabilmektedir. Örneğin, Seda (24 yaşında kadın) iki sene önce mezun olduğu sosyoloji bölümünden kendi alanında ya da güvenceli bir iş bulamaması sebebiyle, iş arayışından vazgeçiyor ve 12-13 yaşlarından beri enformel olarak çalıştığı akrabalarına ait olan küçük bir tekstil atölyesindeki çalışma günlerine geri dönüyor. Üniversite eğitiminin bir çeşit beklenti yarattığını ama prekaryalaşan emek piyasasında hayatta kalabilmek için "arada bir yerlerde" olunması ve "iş yedeklenmesi" gerektiğini ifade ediyor. Alanında iş aramaya gayret etmiş ama hiçbir işverenden yanıt alamadığı için hep bildiği ve alıştığı enformel sektöre geri dönmüş. Şu an bir eşarp mağazasında enformel olarak satış elemanlığı yapıyor:

> Çok severek okudum bölümümü tek hayalım kendi bölümümle alakalı bir iş bulmak ama şu an Koton, LC Waikiki, Defacto hepsine satış elemanlığı için başvurdum dönüş gelmedi. A101'de kasiyerlik işine kabule etmediler beni. 12 yaşımdan beri çalışıyorum ayakçılık yapardım; temizlik, dikim, söküm, ütü. Haftalık 60 TL kazanırdım, kendime dondurma alırdım gerisini anneme verirdim. Zordur enformel sektör ama yetiştirdi beni. Garsonluk yaptım, satış elemanlığı yaptım. Enformel sektör, hayat okulu gibi bir şey, çok fazla insanla tanışıyor, çabuk olgunlaşıyorsun, ama çok yoruldum son iki üç yıldır eşarpçıda çalışıyorum. Bir teşekkür etmeden gidiyorlar, ruhun yoruluyor. 10-13 saat ayaktasın, tuvalet molası, öğle molası bile olmaz. Ben çok emek verdim okul için, babam göndermek istemedi önce sonra çalışacağım her şeyi ben ödeceğim dedi. İzmir'de oturuyor ailem, Aydın'da okul kazandım, her gün eve gidip gelmem koşuluyla izin verdi. Sabah 5'de uyanıyordum, 2 saat yol akşam yine aynı, eve varmam akşam 7-8. Şu an tek hayalim asgari ücret de olsa kendi alanımda bir işte çalışmak ama iş yok. Enformel iş ile formel iş arasında maaş farkı yok zaten çok fazla. Enformel işte bile daha fazla kazanabilirsin, bildiğim yere döndüm yine her zaman yedeklemek zorundasın.

Seda'nın enformel ve formel sektör arasında bir yerlerde olarak tanımladığı çalışma stratejisi, bir şekilde üniversite eğitiminin vadettiği sabit ve ücretli iş mitinin yıkılmasına karşı buna benzer bir alternatif posizyonun üretilmesi olarak ortaya çıkıyor. Seda'nın bireysel olarak ortaya çıkan "yedekleme stratejisi" hane halkını da içeren bir strateji de olabiliyor. Ecem (26 yaşında kadın), iktisat bölümü mezunu ve işçi sınıfı bir aileden geldiğini, ekonomik sıkıntıların ailesi için her zaman zorlayıcı olduğunu ifade ediyor. Formel sektörde sekreter olarak çalıştığı işinin yanında enformel sektördeki işleri de bırakmak istemediğini ifade ediyor:

> Ailedeki en büyük çocuğum, okulu bırakıp çalışmak zorunda olduğum zamanlar oldu gittim geldim. Kendimi bildim bileli çalışıyorum (garsonluk, satış elemanı, bulaşıkçılık, çağrı merkezi çalışanı). Şu an bir işim var ama bilemezsin ne olacağını günlük işlere de gidiyorum, çağrıyorlar servis elemanı vs. Ben gidemezsem kardeşim gidiyor, yedeklemek zorundasın aile içinde tutmaya çalışıyoruz işi bir şekilde.

Bekleme halinde, çalışmaya atfedilen anlamlar gitgide karmaşıklaşmıştır. Üretim ve toplumsal yeniden üretim alanındaki sonsuz kriz döngüsüyle şekillenen bu alanlar,

bireysel ve aile ölçeğinde üretilen stratejilerle bir şekilde görece bir belirlilik sağlayacak şekilde dönüştürülüyordur. Kişiler için prekaryalaşan hayat ve çalışma koşullarına karşı bekleme mekanları bir çeşit yanıt üretebilme kapasitesi olarak kurgulanıyor ve aile bu bağlamda çok önemli bir yerde duruyor.

### *Aile ve Ev: İşsizlik Sigortası ve Karşılıklılık*

Bekleme mekanlarında, prekaryalaşan çalışma/hayat koşullarına dair yanıtlar bireysel-hane ölçeğindeki ilişkilerde üretilmektedir. Bu durum, yukarıda tartışıldığı üzere, AKP iktidarının ailecilik ideolojisinin kriz dönemlerinde aile ve enformel bağlara refah rejiminin dayandırılmasının bir sonucu olarak da ortaya çıkmaktadır. Bora'nın ifade ettiği üzere (2011), aile önemli bir işsizlik sigortası olarak işlev görmektedir. Örneğin, ailesiyle yaşayan 52 görüşmeciden biri olan Ali (24 yaşında erkek), kamu yönetimi bölümü mezunu ve bir buçuk senedir işsiz ve son 6 aydır da iş aramaktan vazgeçmiş. Kendi ifade ettiği üzere, işsizliği "fiziki bir acı" olarak tasvir ediyor. Görüşme yapıldığı sırada iş aramayı bıraktığını söyleyen Ali, 120'den fazla işe başvurduğunu son çare olarak torpil bulabilmek için AKP gençlik kollarına bile gitmek zorunda kaldığını ifade ediyor:

> Eskiden kamuda torpil var derdik şimdi özel sektörde de torpil gerekiyor. Staj için bile gerekiyor. İlk 6 aydan sonra iş aramamaya başladım artık. Mülakatta kimi tanıdığın soruluyor, torpil önemli sadece, kimse notlarını aldığın dersleri, not ortalamanı sormuyor, kimi tanıdığını soruyorlar. Bakan tanıdığım olsa şimdi çalışıyordum. Beklentim asgari ücret fazlası değil, 10 senelik çalışan maaşını ben de istemiyorum biliyorum konumumu piyasadaki. Her işte çalışırım dert değil, çalıştım Koton'da satış elemanı da oldum. İşsizlik acıtıyormuş ama. 24 yaşındayım halen babamdan para almak koyuyor, utanıyorum, para istememek için evden çıkmıyorum artık. Elim kolum bağlı. İşsizlik aileyi de etkiliyor. İşsizlik konusu açılınca herkesin yüzü düşüyor. Herkesin gözü üstümde sanki ben iş aramıyorum, şu an bekliyorum duruyorum, beklerken hareket edemezsin ki, hiçbir şey yapamazsın. Pek çok arkadaşım iş aramayı bıraktı, istatistikler, rakamlar bizi göstermiyor, anlatmıyor.

Ali'nin bekleme deneyimi, üniversite eğitimine iliştirilen toplumsal beklentilerin, aile ölçeğinde duygusal ve maddi yatırımlar ve karşılığında eğitim-güvenceli iş mitinin imkansızlığıyla yüzleşilmesi olarak ortaya çıkıyor. Aile temelli destek mekanizmaları, bu bekleme halinde işsizlik sigortası olarak işlev görüyor. Bu sigortadan faydalanmanın elbette bir duygusal ve maddi karşılığı oluyor ve bu karşılıklılık toplumsal cinsiyet ilişkilerinde şekilleniyor. Örneğin Duygu (28 yaşında kadın) turizm ve otelcilik bölümü mezunu ve ailesinin yanında yaşıyor. Kendi alanında bir iş bulamadıktan sonra 5 sene kadar çağrı merkezi ve telefonla satış temsilcisi olarak çalışmış. Günlük 13-14 saat çalışıp 100 lira kazanarak geçirdiği 5 sene sonunda formel iş arayışından vazgeçmiş, ailesinden borç alarak ailesinin arka bahçesinde küçük bir kümes inşa

etmiş. Gündelik temizliğe giden annesi ve inşaat işçisi babasının onun eğitimi için gece gündüz çalıştıklarını ifade ediyor:

> Üniversiteli oldun ya herkes iyi işlerde çalışırsın sanıyor ama şu an imkansız. Vazgeçtim o işlerden bekledim önce ne yapabilirim diye. İnternette aramaya başladım. Az parayla yumurtacılık işini yapabilirim diye düşündüm. 50 tavuk alarak yumurtacılığa başladım. Hiç bilmediğim alan herkes gencim ve kadınım diye yapamam sandı, bağlantı kurayım müşteri profilini genişleteyim diye her yere girdim çıktım ama kimse genç kadınım diye yapabilceğimi düşünmüyor. Evlenip işi bırakırım diye düşünüyorlar, güvenmiyorlar. Evde de kimse benim işimi normal iş olarak görmüyor evdeyim ya bir yemek yapayım çamaşır yıkayım diye bekleniyor hep.

Duygu'nun öyküsü liminal alan olarak ortaya çıkan ev ve aile ilişkilerinin hem güçlendirici hem de sömürüye açık ikili yönünü ortaya koyuyor. Kriz zamanlarında sigorta işlevi gören ailenin sağladığı ekonomik ve duygusal destek mekanizmalarının karşılığında evde olunması özellikle genç kadınlar için ücretsiz ev içi emeğin yükünün artışı anlamına gelmektedir. Duygu'nun liminal alanla ilişkisi iki yönlüdür; bir yandan sistemsel yapıdaki kriz onu bekleme haline itmektedir; ama Duygu bekleme halini kendi lehine çevirecek stratejileri geliştirmeye çabalamaktadır. Fakat, yine bekleme haline dair ilişkilendirilen üretken olmayan emekle gelen sosyal beklentiler onu bekleyen yüklerdir. Duygu'nun sosyal beklentilere karşı geliştirdiği strateji, bir yandan sınırları gitgide bulanıklaşan üretken/üretken olmayan emek arasındaki liminal alanlara dayanarak üretilebilmektedir. Bu alan kişilere strateji geliştirmeleri için olanak ve kaynak sağlarken toplumsal cinsiyet temelli hiyerarşilerin de yeniden üretildiği bir alan olur. Örneğin, Ezgi (24 yaşında kadın) inşaat mühendisliği mezunu, kendi alanında iş bulmaya çabalamış fakat mülakatlarda sıklıkla maruz kaldığı cinsel tacizlerden sonra formel iş arayışına son verip, daha güvenli olduğunu düşündüğü akrabaları tarafından işletilen bir küçük işletmede enformel olarak satış elemanlığı yapmaya başlamış:

> Artık kendi alanımda iş aramaktan vazgeçtim. Şantiyede muhtemelen tek kadın oluyorsun. Herkes üstüne başına bakıyor. Bir kere kıyafetlerimden dolayı uyarı aldım dikkat ettim ama yine erkeklerin bakışları üstümdeydi. Sahada olamazsın kabul görmüyor, ofis işleri genelde. İş görüşmesine bile gitmekten çekiniyorum açıkçası. Evde işsiz beklemeyi tercih ederim bunları yaşayacağıma. Kadın olmak problem bu ülkede; yürümen, çalışman, gülmen, her şeyin.

Ezgi, formel işyerinde uğradığı ayrımcılıktan kaçabilmek için aile ve enformel iş koşullarına yönelip görece bir kurtuluş sağladığını ifade ederken bir yandan bu iş koşullarında aile ve profesyonel iş ilişkilerinin içiçeliğinin işveren tarafından etkin bir şekilde kullanıldığının da altını çiziyor. Özellikle iş saatleri dışında temizlik, servis elemanlığı gibi pek çok cinsiyetleştirilmiş işlerin ondan beklendiğini ifade ediyor. Ezgi'nin öyküsü bizlere devlet eliyle yaratılan ücretli kadın emeğine karşı değersizleştirilmenin işyerinde erkek çalışan ya da işverenler aracılığıyla yeniden üretildiğini

anlatırken, enformel iş alanlarının hem bir kaçış alanı hem de sömürü alanı olarak ortaya çıktığına işaret ediyor.

Görüşmecilerin bekleme mekanlarında ürettikleri stratejiler ve yanıtlar özetle prekaryalaşan emek süreçlerinin devletin toplumsal cinsiyetleştirilmiş yönetim stratejileriyle içiçe olduğunu işaret edıyor. Prekaryalaşan çalışma ve hayat koşullarına karşı üretilen mekan ve ilişki biçimleri, bir yandan direnme ve özgürlük alanı sağlama potansiyeli taşırken bir yandan sömürü ve gözetim mekanizmalarının yeniden üretildiği alanlar olarak ortaya çıkıyor. Liminal alanlar krizle şekillenirken çözüm ve yanıtların üretilme alanı da oluyor.

### *"İyi Vatandaş", Devlet ve Toplumsal Cisiyet*

Görüşmecilerin anlatıları, devletin toplumsal cinsiyetleştirilmiş muhafazakarlaşmış yönetim mekanizmalarının prekaryalaşmakta olan emek süreçleriyle içiçe olduğunu, bu süreçleri birbirinden ayırmanın pek de mümkün olmadığına işaret ediyor. Örneğin, Mevsim (26 yaşında kadın) sosyoloji bölümü mezunu, kendi alanında iş bulamadığı ve uzun süreli bir işsizlik sonrası pek çok genç çalışan gibi özel güvenlik sektörüne yönelmiş. İşyerinde ve kamusal alandaki yaşadığı cinsiyet temelli ayrımcılığın içiçeliğini vurgulayarak şöyle ifade ediyor:

> Türkiye'de kadın seks objesi olarak görülür ve namus abidesidir de ikisini de olman beklenir. Taksiye binsen sanki telefonda konuşur gibi yaparsın, evli değilsen yüzük takarsın evliymiş yalnız yaşamıyor gibi davranırsın. İş görüşmesine bile giderken çekinir olduk. İşyerinde seni kimse bir şey yapabilecek kapasitede görmez. Bazen erkek gibi yürüyorum, erkek gibi davranıyorum, kabul görmem daha kolay oluyor o zaman. Var olabilmek için burada kadınlığını unutmak zorundasın.

Mevsim'in ifadesi formel iş alanlarındaki kadının varlığına dair artan ayrımcılıktan dolayı enformel iş alanına yönelen Ezgi'nin öyküsüyle benzerlikler içeriyor. Devletin toplumsal yeniden üretim ve üretim alanlarını kesen toplumsal cinsiyetleştirilmiş yönetim stratejisinin yarattığı gözetim mekanizmalarına karşı görüşmecilerin bedensel performanslarla varlıklarını ilan etmeleri görece bir direniş mekanizması olarak ortaya çıkıyor ama karşılığında kadınlığını unutmasını gerektiriyor. Üretim ve toplumsal yeniden üretim alanlarını kesen politik-ekonomik yönetim stratejileri gençler için liminal mekanların işleyişini ve onların yanıt üretme kapasitelerini de değiştiriyor. Örneğin, Alevi ve işçi sınıfı bir aileden geldiğini söyleyen Aylin (25 yaşında kadın, eğitim fakültesi mezunu ve özel güvenlik olarak çalışıyor), 12-13 yaşından beri enformel işlerde (bakıcılık, garsonluk, bulaşıkçılık) çalışmış:

> Sadece bekliyorum bu işte -özel güvenlik işini kast ediyor- üretim yok. 'Beyin değirmen taşıdır bir şey koymazsan kendini öğütür, doydum deme doğan dünyadan göçmüş, hep öğrenmeye aç ol' derdi dedem anneannem, 'kibirinden vazgeçersin' derlerdi. Bu işte hiçbir şey üretmiyorum ama iş yok. Yönetici pozisyonuna almazlar bizi, emekçi olmak zorundasın. Bunu bilerek yetişiyorsun zaten. 12-13 saat buradasın burada mı yatıyorsun diyorlar.

> İş koşulları yaşanabilir bir hayat sağlamıyor bu ülkede, işsizliği de geçtim boğuluyorum. Zihin sağlığı kimsenin yerinde değil bence. Din üzerine siyaset izliyor hükümet. Diyanet LGBT hastalık diyor bu nasıl bir şey ya 2020'deyiz. Yaşam hakkımızı nefesimizi kestiler bizim. Basın çalışanları aydınlar hepsi hapiste. Herkes birbirinden nefret ediyor ülkede. Her gün kadınlar öldürülüyor sokakta, Emine Bulut cinayeti mesela videoya çekiyor ya bir şey yap mesela değil mi? Hiçbir şey yokmuş gibi davranıyor herkes.

Aylin, toplumsal yeniden üretim ve üretim alanlarını kesen birbirinin içine gömülü halde çalışan toplumsal cinsiyet temelli yönetim stratejilerinin politik-ekonomik yankılarını gözler önüne seriyor. Devletin yönetimsel stratejisini dayandırdığı oldukça homojen bir Türklük ve Sünni İslam anlatısına dayanan 'iyi vatandaş' olarak kurgusunun hayat-iş alanlarını keserek güvencesizleştirmeyi gündeliğin bir niteliği haline getirdiğini ortaya koyuyor. Liminal alanlar devletin ideolojik yapısını entegre etmeye çalıştığı alanlar olarak ortaya çıkıp güvencesizliği gündeliğin bir niteliği haline getirirken 'iyi vatandaşlar' adına da bu alanlar farklı deneyimlenmemektedir. Örneğin, Ozan (24 yaşında erkek), bir seneden fazla işsiz, sosyoloji ve felsefe bölümlerinden mezun, kendi bekleme deneyimini şöyle ifade ediyor:

> Ben makbul vatandaş sayılırım devlet nazarında, Kürt değilim Alevi değilim heteroseksüel erkeğim. Azınlık ya da kadın olmayı düşünemiyorum bile ülkede. Hayatın her alanında fanatizm var. Herkes herkesi bir kutuya koyuyor yandaş ya da sekülerler; kapalılar açıklar, herkes herkesten nefret ediyor. İşe bile siyasi yaklaşıyorlar. Ben imam hatip çıkışlıyım felsefe okudum her tarafından bakıyorum meseleye. Hükümet, dindar mütedeyyin nesil yaratacağız dedi ama kindar bir nesil oldu, hayat tarzına neden karışılır ki, bu nefret niye? Müslüman, trans ya da gay de olabilirsin her gün sokaklarda kadınlar öldürülüyor, ben bile gelecek göremiyorum burada.

AKP iktidarının muhafazakar-otoriterleşen neoliberalizmi, üretim ve toplumsal yeniden üretim alanlarının sonsuz bir kriz halinde şekillendiği liminal alanlar ortaya çıkarmaktadır. Bu alanlar pek çok görüşmeci için gelecek tahayyülünün olmaması, beklemenin kalıcılaştığı bir mekan-zamansallık olarak ifade edilirken, bir yandan da bu alanlar kişilerin pasifize edildiği alanlardan ziyade aktif görünmez ve anlık direnme stratejileri üretme potansiyelini de içinde barındırmaktadır.

## Sonuç

Bu çalışma, Türkiye'nin son yıllarda toplumsal yeniden üretimin sonsuz bir kriz halinde şekillendirdiği prekaryalaşan gündelik hayatın son dönemde dramatik bir artış gösteren üniversiteli genç işsiz ve güvencesiz işlerde çalışan genç çalışanların emek hikayeleri üzerinden bir analizini yapmaya çalıştı. AKP güdümlü enformelleşme-esnekleşme hedefli emek politikaları, güvenceli iş biçimlerinin tırpanlanmasının yanısıra toplumsal yeniden üretim alanlarının kendini üretme kapasitesinin kısıtlandığı bir bağlamın gündeliğin içerisinden mekan-zamansal bir parçasının resmini sunmaya çalıştı. İşsizlik ve güvencesiz işle tanımlanır halen gelen emek piyasasının yanısıra otoriter-muhafazakar toplumsal cinsiyet yönetim stratejisinin yarattığı politik ve

ekonomik iklimin, genç nüfus için beklemenin kalıcı hale geldiği güvencesizlik tarafından nitelenen liminal mekan-zamansallıklar ürettiği söylenebilir. Bekleme hali (*waithood*) olarak da literatürde ifade edilen ekonomik güvencesizlikle tanımlanan uzun ve sonu belirsiz bir geçiş dönemini işaret eden bu kavramı genişleterek, bekleme halinin mekansallığı ve mekansal ilşiki biçimleri, üretilen çalışma stratejileri bir bütün olarak ele alınmaya çalışıldı. Görüşmecilerin deneyimlerine dayanılarak özetle denilebilir ki; bekleme mekanları sadece ekonomik güvencesizlikle tanımlanmayıp devletin toplumsal cinsiyetleştirilmiş yönetim stratejilerinin de yeniden üretildiği alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. AKP iktidarının emek karşıtı politikalarının sonucu olarak şekillenen ekonomik koşulların zorlaştırdığı genç hayatların tek yükü bu olmayıp devletin otoriterleşen ve muhafazakarlaşan yönetim yapısı, mütedeyyin kuşak projesinin yarattığı bölünmüş ve parçalanmış bir toplumsal yapının duygusal ve materyal yükü de eklenmiştir. Aile ve devletin patriyarkal rolünü üstlenen erkek çalışan ve işverenlerin sömürü-gözetim mekanizmalarına karşı genç kadınlar çeşitli stratejilerle yanıtlar üretmektedirler.

Bekleme mekanları, enformel-formel ve ücretli-ücretsiz emek arasındaki sınırların gitgide bulanıklaştığı gri alanlar olarak da ortaya çıkmaktadır. Bu alanlarda çalışma ve işsizliğe atfedilen anlamlar çoğullaşır ve çalışmanın maliyeti hesaplanır. Aile temelli enformel dayanışma ağları, sosyal ve ekonomik destek mekanizması olarak işlev görürken sömürü-gözetim mekanizması olarak da çalışabilmektedir. Sömürü ve gözetim mekanizmaları profesyonel ve aile ilişkilerine gömülü, toplumsal cinsiyet ve sınıfsal kesişimlerde şekillenir. Bekleme mekanları diyalektik bir biçimde baskılanma ve gözetim mekanları olarak ortaya çıkarken, bu mekanlar salt baskı alanları olarak görülmeyip alternatif çalışma stratejileriyle görünmez, gündelikten, sessiz direnme alanlarına olanak yaratır. Bekleme mekanları, sosyal ve ekonomik ilişkilerin kurulduğu üretim ve toplumsal yeniden üretim alanlarının prekaryalaşma sürecine aktif yanıtların üretilme potansiyeli de içinde barındırmaktadır. Beklemek, pasifize edilmiş öznellikler değil, tam tersine üretken olarak dönüştürmeye çabalanan bir eylemlilik halidir.

## Kaynakça

Bakker, I., ve Gill, S. (2019) "Rethinking power, production, and social reproduction: Toward variegated social reproduction", *Capital & Class*, 43(4): 503-523.

Bayat, A. ve Herrera, L. (der.) (2011) *Being Young and Muslim: New Cultural Politics in the Global South and North*, London: Oxford.

Berlant, L. (2011) *Cruel Optimism*. Durham: North Carolina, Duke University.

Bhattacharya, T. (der.) (2017) *Social Reproduction Theory Remapping Class, Recentring Oppression,* London: Pluto Press.

Bora, A. (2011) "Aile: En Güçlü İşsizlik Sigortası", (Bora, T., Bora, A., Erdoğan, N., Üstün, I. (der.), *Boşuna mı Okuduk? Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği* içinde, İstanbul: İletişim, 181-202.

Bora, T., Bora, A., Erdoğan, N., Üstün, I. (der.) (2011) *Boşuna mı Okuduk? Türkiye'de Beyaz Yakalı İşsizliği*, İstanbul: İletişim.

Butler, J. (2004) *Precarious Life: The Powers of Mourning and Violence,* New York: Verso.

Bozkurt-Güngen, S. (2018) "Labour and Authoritarian Neoliberalism: Changes and Continuities Under the AKP Governments in Turkey", *South European Society and Politics*, 23:2: 219-238.

Brown, W. (2015) *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*, New York: Zone Books.

Cindoğlu, D. ve Unal, D (2017) "Gender and sexuality in the authoritarian discursive strategies of 'New Turkey'", *European Journal of Women's Studies,* 24(1):39-54.

Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı'ndan İstanbul Sözleşmesi açıklaması (2021) T24, 21 Mart, https://t24.com.tr/haber/cumhurbaskanligi-iletisim-baskanligi-ndan-istanbul-sozlesmesi-aciklamasi,940584.

Coşar, S. ve Yeğenoğlu, M (2011) "New grounds for patriarchy in Turkey? Gender policy in the age of AKP", *South European Society and Politics*,16(4): 555–573.

Çelik, A. (2015) "Turkey's New Labour Regime Under the Justice and Development Party in the First Decade of the Twenty-First Century: Authoritarian Flexibilization", *Middle Eastern Studies*, 51:4, 618-635.

Denning, M. (2010). Wageless Life, New Left Review, 66: 79-97. *https://newleftrevieworg/issues/ll66/articles/michael-denning-wageless-life*, indirilme tarihi: 15 Mayıs 2021

DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (2020) *İşsizlik ve İstihdam Görünümü* 2020, İstanbul: DİSK.

DİSK (Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu) (2018) *Türkiye'de Kadınlar ve Kadın Emeği*,İstanbul: DİSK.

Dölek Ç. ve Rigakos GS. (2020) "Private Security Work in Turkey: A Case Study of Precarity, Militarism and Alienation", *Critical Sociology* 46 (1):119-140.

Durakbaşa, A. ve Karapehlivan, F (2018) "Progress and Pitfalls in Women's Education in Turkey (1839-2017)", *Encounters in Theory and History of Education*, 19: 70-89.

Erdoğan: Anneliği reddeden kadın, eksiktir, yarımdır (2016). BBC News, 5 Haziran, *https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160605_erdogan_kadin*.

Erdoğan'dan gençlere 'erken evlenme' ve en az 'üç çocuk yapma' tavsiyesi (2021). Euronews, 20 Haziran, *https://tr.euronews.com/2021/06/20/erdogan-milletimiz-as-da-dunyada-milyarlarca-insan-n-pesinde-kosup-da-ulasamad-g-imkana-sa.*

Federici, S (2014) "From Commoning to Debt:Financialization, Microcredit, and the Changing Architecture of Capital Accumulation", *The South Atlantic Quaterly* 113 (2): 231-244.

Fraser, N. (2016) "Contradictions of Capital and Care" *New Left Review*, 100: 99-177. *https://newleftreview.org/issues/ii100 articles/nancy-fraser-contradictions-of-capital-and-care,* erişim tarihi: 28 Haziran 2021.

YÖK (Yükseköğrenim Kurumu) (2021) İstatistiklerle Yükseköğretim 2021, Ankara: YÖK

Honwana, A (2012) *The Time of Youth: Work, Social Change, and Politics in Africa,* Virginia: Kumarian Press.

Hülagü, F (2021) "Anti-feminism in Turkey: A critical political economy perspective". Henninger A., Bergold-Caldwell D., Grenz S., Grubner B., Krüger-Kirn H., Maurer S., vd.. (der.), Mobilisierungen gegen Feminismus und 'Gender': Erscheinungsformen, Erklärungsversuche und Gegenstrategien, Opladen; Berlin: 25-41.

ILO (International Labour Organization) (2020). World Employment and Social Outlook. Geneva: ILO.

UN (United Nations) (2013) *Definition of Youth*. Fact Sheets. New York: UN.

OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) (2021) The Updated OECD Youth Action Plan. Paris: OECD.

Özuğurlu, M (2009) "Taşeronlaşma, güvencesiz istihdam ya da 'hayata dikiş tutturamama' halleri üstüne", *Memleket, Siyaset, Yönetim* 4(9): 122–128.

Jeffrey, S. Y. (2017) "Beyond improvisation? The rise and rise of youth entrepreneurs in North India", *Transactions of the Institute of British Geographers*: 98-109.

Kandiyoti, D (2016) "Locating the Politics of Gender: Patriarchy, Neo-Liberal Governance and Violence in Turkey", *Research and Policy on Turkey* 1, no. 2, 103–118.

Kandiyoti, D. ve Emanet, Z. (2017) "Education as Battleground: The Capture of Minds in Turkey", *Globalizations*, 14 (6), 869-876.

Katz, C. (2001) "Vagabond Capitalism and the Necessity of Social Reproduction", *Antipode,* 33(4), 709-728.

Kaya, A. (2015) "Islamisation of Turkey under the AKP Rule: Empowering Family, Faith and Charity", *South European Society and Politics*, 20 (1): 47-69.

Lordoğlu, K. Ve Koçak, H. (2015) "AKP Döneminde İstihdam, İşgücü ve İşsizlik", Koray, M., Çelik, A. (der.), *Himmet, Fıtrat, Piyasa* içinde, İstanbul: İletişim: 99-124.

Lüküslü, D. (2016) "Creating a pious generation: youth and education policies of the AKP in Turkey", *Southeast European and Black Sea Studies,* 16(4): 637-649.

Lüküslü, D. ve Çelik, K. (2021) "Gendering the NEET category: young NEET women in Turkey", *Turkish Studies*: 1-23.

MAK (2020) Türkiye Geneli Gençlik Araştırması, İstanbul: MAK

McDowell, L (2019) "Looking for work: youth, masculine disadvantage and precarious employment in post-millennium England", *Journal of Youth Studies*.23 (8): 974-988.

Strauss, K. ve K. Meehan (2015) "Introduction: New Frontiers in Life's Work. Precarious Worlds", Meehan, K. ve Strauss, K. (der.), *Precarious Worlds: Contested Geographies of Social Reproduction* içinde, Athens, Georgıa: University of Georgia Press: 1-22.

Mezzadri, A. (2020a). A crisis like no other: social reproduction and the regeneration of capitalist life during the COVID-19 pandemic, Developing Economics A Critical Perspective on Development Economics, *https://developingeconomics.org/2020/04/20/a-crisis-like-no-other-social-reproduction-and-the-regeneration-of-capitalist-life-during-the-covid-19-pandemic/*, erişim tarihi: 15 Haziran 2021.

Mezzadri, A. (2020b) "A Value Theory of Inclusion: Informal Labour, the Homeworker, and the Social Reproduction of Value". *Antipode*, 53(4): 1186-1205.

Millar, K. (2014) "The Precarious Present: Wageless Labor and Disrupted Life in Rio de Janeiro, Brazil", *Cultural Anthropology* ,29 (1): 32-52.

Mitchell, K., Marston, S. A. ve Katz, C. (2004) "Life's work: an introduction, review and critique", Mitchell, K., Marston, S. A. and Katz, C. (der), *Life's work: geographies of social reproduction* içinde. Oxford: Blackwell: 1-26.

Munck R, Pradella L ve Diana Wilson T. (2020) "Introduction: Special Issue on Precarious and Informal Work", *Review of Radical Political Economics*, 52(3):361-370.

Polat, S. (2017) "The Expansion of Higher Education in Turkey: Access, Equality and Regional Returns to Education", *Structural Change and Economic Dynamics*, 43, 1-14.

Özdemir, AM ve Yücesan-Özdemir, G (2006) "Labour law reform in Turkey in the 2000s", *Economic and Industrial Democracy* 27(2): 311–331.

Öztan, E. (2014) "Türkiye'de ailecilik, biyosiyaset ve toplumsal cinsiyet rejimi", *Toplum ve Bilim*, 130: 176-188.

Singerman, D. (2007) "The Economic Imperatives of Marriage:Emerging Practices and Identities among Youth in the Middle East". *The Middle East Youth Initiative* Working Paper No.6.

SODEV (Sosyal Demokrasi Vakfı) (2020). Türkiye'nin Gençliği Araştırması Raporu.

Standing, G. (2011) *The Precariat: The New Dangerous Class.* London: Bloomsbury Academic.

Tansel, C. B. (2019) "Reproducing authoritarian neoliberalism in Turkey: urban governance and state restructuring in the shadow of executive centralizations", *Globalizations*, 1-16.

Thieme, T. A. (2018) "The hustle economy: Informality, uncertainty and the geographies of getting by", *Progress in Human Geography, 42*(4): 529-548.

Toksöz, G. (2012). Neoliberal Piyasa, Özel ve Kamusal Patriyarka Çıkmazında Kadın Emeği. Saniye Dedeoğlu & Adem Elveren (der.), *Türkiye'de Refah Devleti ve Kadın* içinde, İstanbul: İletişim: 103-126.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2019) İşgücü İstatistikleri. Ankara: TÜİK.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021) İşgücü İstatistikleri. Ankara: TÜİK.

Yalman, G., Marois, T., ve Güngen, A. R. (Eds.). (2019). *The Political Economy of Financial Transformation in Turkey,* New York: Routledge.